

Competent door drama

*Laat de kinderen stralen in de spotlights en....
geef ze een groot applaus!*

Door: **Patricia Tomesen – de Jong**

Studentnummer: 2037231

Master Special Educational Needs (M SEN), Remedial Teacher

Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg (Fontys OSO)

Begeleider: Drs. Swaantje de Bekker

Juni, 2010

Het effect van drama als orthopedagogisch middel

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
Introductie	9
Hoofdstuk 1 Onderzoeksvraag	12
1.1 Samenvatting	12
1.2 Motivatie voor het onderzoek	12
1.3 Huidige situatie en aanleiding voor het onderzoek	12
1.4 Doel van het onderzoek	14
1.5 Onderzoeksvraag	14
1.6 Deelvragen	14
1.7 Gewenst resultaat	15
Hoofdstuk 2 Theoretisch onderzoek	16
2.1 Samenvatting	16
2.2 Sociale competentie	16
2.3 Agressief gedrag	17
2.4 Behandelingsaccenten agressief gedrag	18
2.5 Vergroten sociale competentie	19
2.6 Effectiviteit methoden	20
2.7 Sociale competentie meten	21
2.8 Drama	23
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	26
3.1 Samenvatting	26
3.2 Opzet experiment	26
3.3 Samenstelling groepen	27
3.4 Meetinstrumenten	27
3.4.1 SCOL	27

3.4.2 Semi-gestructureerd interview	27
3.4.3 Schaalvragen	28
3.4.4 Logboek met videoregistratie	28
3.5 Validiteit	30
3.6 Analyse beschermende en risicofactoren	30
3.7 Planning en locatie	30
3.8 Inhoud dramalessen experimentele groep	32
3.9 Communicatie betrokkenen	32
3.10 Ethiek	33
Hoofdstuk 4 Dataverzameling en analyse	34
4.1 Samenvatting	34
4.2 SCOL	34
4.2.1 Kwantitatieve gegevens SCOL	34
4.2.2 Kwalitatieve gegevens SCOL	34
4.2.3 Data-analyse SCOL	36
4.3 Semi-gestructureerd interview	36
4.3.1 Kwantitatieve gegevens interview	36
4.3.2 Kwalitatieve gegevens interview	36
4.3.3 Data-analyse interview	37
4.4 Schaalvragen	39
4.4.1 Kwantitatieve gegevens schaalvragen	39
4.4.2 Kwalitatieve gegevens schaalvragen	39
4.4.3 Data-analyse schaalvragen	39
4.5 Logboek	40
4.5.1 Kwantitatieve gegevens logboek	40
4.5.2 Kwalitatieve gegevens logboek	40
4.5.3 Data-analyse logboek	40
4.6 Data-analyse vaardigheden	44
Hoofdstuk 5 Data-interpretatie	46
5.1 Deelvraag 1	46

5.2 Deelvraag 2	46
5.3 Deelvraag 3	47
5.4 Deelvraag 4	47
5.5 Deelvraag 5	48
5.6 Deelvraag 6	48
5.7 Deelvraag 7	50
5.8 Deelvraag 8	52
5.9 Onderzoeksvraag en conclusie	52
5.10 Aanbevelingen	53
Hoofdstuk 6 Evaluatie	54
Nawoord	59
Literatuuropgave	60
Bijlagen:	
Bijlage 1 Missie en visie van Saltoschool de Driestam	63
Bijlage 2 Voorbeeld dramalessen controlegroep	65
Bijlage 3 Meetinstrument SCOL	67
Bijlage 4 Meetinstrument semi-gestructureerd interview	69
Bijlage 5 Meetinstrument schaalvragen O.G.W.	75
Bijlage 6 Meetinstrument logboek	76
Bijlage 7 Voorbeeld dramalessen experimentele groep	78
Bijlage 8 Kwantitatieve gegevens SCOL	81
Bijlage 9 Kwalitatieve gegevens SCOL	84
Bijlage 10 Kwantitatieve gegevens semi-gestructureerd interview	88
Bijlage 11 Kwalitatieve gegevens semi-gestructureerd interview	90
Bijlage 12 Kwantitatieve gegevens schaalvragen O.G.W.	92
Bijlage 13 Kwalitatieve gegevens schaalvragen O.G.W.	93
Bijlage 14 Kwantitatieve gegevens logboek	95
Bijlage 15 Kwalitatieve gegevens logboek	99
Bijlage 16 Analyse vaardigheden dramalessen	100

Samenvatting

Dit onderzoek is gericht op de inzet van drama als orthopedagogisch middel. Op Saltoschool de Driestam wordt veel aandacht besteed aan het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen. Kinderen met agressief lopen tegen hun onvermogen aan om te kunnen samenwerken en samenspelen.

Met een passie voor drama en een handelingsverlegenheid op het gebied van samenwerken met kinderen met een gedragsprobleem is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Wat is het effect van drama als orthopedagogisch middel bij vijf kinderen in de leeftijd van zeven tot en met negen jaar uit de middenbouw, die agressief gedrag vertonen van het type 'van je afslaan'¹ en een handelingsverlegenheid hebben op het gebied van samenspelen en samenwerken?

Sociale competentie is een belangrijke voorspeller voor problemen. Volgens Huyghen (2007) laten sociaal incompetente kinderen vaak agressief gedrag zien. Jeninga (2008) constateert dat deze kinderen zich moeilijk kunnen inleven in anderen. Als voornaamste behandelingsaccenten voor agressief gedrag benoemt hij het wekken van vertrouwen, het stellen van duidelijke regels en het waken voor een negatieve vicieuze cirkel. Het vergroten van sociale competentie, door onder andere het aanleren van sociale vaardigheden, is cruciaal. Met bewuste aansturing is dit te realiseren. Niet elke methode is daarvoor geschikt, omdat vaak de generalisatie naar de werkelijkheid ontbreekt. Kids' Skills daarentegen, is effectief om die generalisatie te realiseren.

¹ Kenmerken van kinderen met agressief gedrag van het type "van je afslaan" (Jeninga, 2008): onzekerheid, angst, voelt zich snel aangevallen, schat situaties gauw als bedreigend in, reageert hierdoor al bij voorbaat agressief, geringe frustratietolerantie, beperkt sociaal inzicht, beperkte sociale vaardigheden en wantrouwen.

Dit onderzoek is een experiment. Het bestaat uit een experimentele en een controlegroep, die beide gemeten worden op hun sociale competentie.

Om het effect van het vergroten van sociale competentie met drama te meten zijn SCOL, een semi-gestructureerd interview, de schaalvragen van het Oplossings Gericht Werken (O.G.W.) en een logboek ingezet. De meetinstrumenten hebben - vanuit verschillende invalshoeken - een duidelijke relatie met elkaar, zodat triangulatie en validiteit gegarandeerd zijn.

Drama is zeer geschikt voor het aanleren van sociale vaardigheden, omdat het primaire samenwerking en interactie vereist. Bijzonder in de aanpak van de interventie bij de experimentele groep is de integratie van Kids' Skills en specifieke thema's over de aan te leren vaardigheden. Dit ontbreekt in de controle groep. In de periode van februari tot en met april 2010 zijn zeven dramalessen gegeven. Tijdens de zevende les hebben de kinderen een afsluitend feestje gevierd.

In dit onderzoek, bij deze kinderen en met dit dramatraject is gebleken dat drama een positief effect heeft op de kinderen.

De metingen van SCOL en het semi-gestructureerd interview geven zicht op generalisatie. Bij de totaalscores van SCOL en het interview is de experimentele groep ten opzichte van de controlegroep gestegen met respectievelijk 6% en 7%. Met vier afzonderlijke vaardigheden van het interview is het verschil groter. Dit varieert van 18% tot maar liefst 52%.

De schaalvragen maken duidelijk dat kinderen uit de experimentele groep gemotiveerd zijn, vertrouwen hebben dat ze de vaardigheden eigen kunnen maken en kunnen reflecteren op de voortgang van het aanleren van hun vaardigheden. Het logboek van de dezelfde groep geeft een duidelijke groei aan bij een groot aantal vaardigheden. Met een gemiddeld cijfer van 8,6 geven de kinderen zelf aan dat de lessen hen geholpen hebben om de vaardigheden aan te leren.

De meetinstrumenten laten zien dat met dit dramatraject de vaardigheden 'Aardig doen' en 'Omgaan met ruzie' het meest ontwikkeld zijn.

Volgens Brugmans et al. (2006) is een competentie een geheel van vier onderdelen, namelijk; kennis, vaardigheden, motivatie en persoonskenmerken. De data van het logboek en de schaalvragen laten die onderdelen duidelijk naar voren komen. Het dramatraject is het meest effectief als alle vier de onderdelen aanwezig zijn. Om generalisatie te realiseren moet de directe omgeving (klas, buiten of thuis) veilig genoeg zijn, zodat de kinderen de vaardigheden ook daar kunnen oefenen en inzetten.

Het logboek laat zien dat vanaf de derde les kinderen zich veilig voelen om zich open te stellen om te leren. Een significante stijging is gezien het korte tijdsbestek van zeven lessen, niet mogelijk. Het aanbieden van meer dramalessen is wenselijk. Met een gemiddeld cijfer van 8,4 geven de kinderen aan meer lessen nodig te hebben om ze nog beter te leren samenwerken en samenspelen.

Introductie

Een dinsdagmorgen in de middenbouw. In de kring doen we aan drama. Het is gezellig in de klas; de kinderen zijn enthousiast en hebben er zin in. Twee kinderen, die weinig assertief zijn, spelen dat ze ruzie hebben over een spelletje dat ze willen gaan spelen. Ze komen voor zichzelf op en geven niet toe.

"FREEZE".

Het moment wordt stil gezet en een jongen uit de klas, die veel ruzie maakt, doet een voorstel hoe de ruzie op een goede manier opgelost kan worden. Het toneelstukje wordt verder gespeeld en de ruzie wordt goed gemaakt. De kinderen ontvangen een applaus. Ze stralen!

Drama is mijn grote passie! Dramalessen geven vind ik één van de leukste dingen om te doen. Op Saltoschool de Driestam voor Jenaplanonderwijs, waar ik lesgeef, is het mijn stokpaardje geworden. Kinderen zijn allemaal enthousiast over de lessen. Niet alle kinderen durven mee te doen. Toch geniet iedereen op zijn eigen manier, actief of passief. Kinderen leven zich uit. Ze proberen in de huid van een ander te kruipen. Ze doen dingen die ze in de realiteit niet durven. Ze voelen hoe het is om een bepaalde emotie aan te nemen, voor zichzelf op te komen of hoe het is om een ruzie goed te maken. Drama is spannend, maar biedt ook een bepaalde veiligheid. Het is een spel waarbij je kunt uitproberen hoe het is om een ander te spelen.

Met deze positieve ervaringen bouwen kinderen zelfvertrouwen op, die ze in de 'echte wereld' kunnen gebruiken. Ik merk dat mijn dramalessen een positief effect hebben op kinderen. Ik zie bijvoorbeeld stille kinderen uit de klas na een tijdje meedoen met drama. Daarna durven ze vaak ook hun zegje te doen in de kring.

Het enthousiasme wat drama bij de kinderen losmaakt, komt ten goede van het pedagogisch klimaat. Het effect van drama op de mens is enorm positief en het heeft veel persoonvormende kwaliteiten in zich. Ik vind het jammer dat weinig leerkrachten deze ervaring hebben. De integratie van drama in de reguliere lessen is bij velen nog onbekend terrein.

Het leuke aan het werken in het onderwijs is voor mij het werken met kinderen. Het zijn daarbij vooral kinderen met (lichte) gedragsproblemen die mij raken. Zij triggeren mij en houden mij een spiegel voor, daar houd ik van. Zien wat er gebeurt, kijken naar mijn eigen handelen en dat aanpassen aan de situatie. Het vinden van de juiste omgangsvorm met deze kinderen is voor mij een uitdaging. Echter ligt hier ook mijn handelingsverlegenheid. Ik kan nog wel wat handvatten gebruiken.

"Confrontatie leidt doorgaans tot een strijd die niet te winnen valt. Leerkrachten die manieren vinden om samen te werken met 'moeilijke' leerlingen, ervaren vaak dat de moeilijkheden afnemen" Måhlberg en Sjöblom (2008, p. 50)

De studie Master SEN Remedial Teacher bij Fontys OSO heeft mij veel kennis en ervaringen opgeleverd. Met een kritische, maar open kijk op de werkelijkheid, nieuwe theorie toepassen in de praktijk. Het Oplossings Gericht Werken heeft vooral mijn interesse gewekt. Het denken in mogelijkheden, in plaats van beperkingen. Het zien van de onderwijsbehoeften van kinderen, in plaats van problemen. Kinderen vaardigheden aanleren, in plaats van benoemen wat ze niet kunnen. Ook de methodiek Kids' Skills neemt hierbij een belangrijke plaats in. De gedachte "Ga de uitdaging aan en word supporter van een kind" sluit goed aan bij de manier waarop ik in het onderwijs sta. Beuer en Furman (2009) schrijven hierover dat Kids' Skills zich wereldwijd heeft bewezen en een schat van anekdotisch bewijs in de vorm van verhalen heeft. Daarom ben ik, naast mijn studie, ook de cursus van Kids' Skills gaan volgen om te kijken of deze methodiek te integreren is in mijn onderzoek.

Samengevat: Passie voor drama. Drama integreren in het onderwijs. Mijn handelingsverlegenheid op het gebied van samenwerken met kinderen met een gedragsprobleem. Een Oplossingsgerichte kijk op het onderwijs.

Reden genoeg waarom ik gekozen heb om de inzet van drama als orthopedagogisch middel te onderzoeken. Met dit onderzoek wil ik kunnen beargumenteren wat het effect is van de inzet van drama als orthopedagogisch middel. Is het mogelijk om drama in het onderwijs toegankelijker te maken? Daarnaast wil ik, met zichtbare en

valide resultaten gekoppeld aan theorie, mijn gevoel en enthousiasme voor drama onderbouwen.

Tot slot wil ik leren hoe je een praktijkonderzoek opzet, uitvoert, interpreteert en reflecteert. Ik wil ervaren welke onderzoeksvaardigheden ik mij eigen kan maken om een degelijk onderzoeksverslag te schrijven, zodat dit onderzoek goed afgerond kan worden.

"Wees niet te angstvallig met je daden. Heel het leven is een experiment."
(Ralph Waldo Emerson)

Hoofdstuk 1 Onderzoeksvraag

1.1 Samenvatting

Op Saltoschool de Driestam voor Jenaplanonderwijs wordt veel aandacht besteed aan het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen. Kinderen met agressief gedrag lopen tegen hun onvermogen aan om te kunnen samenwerken en samenspelen. De aandacht en zorg voor kinderen met dit gedrag vragen om een speciale aanpak. Dit onderzoek richt zich op de inzet van drama als orthopedagogisch middel bij kinderen die agressief gedrag vertonen. Het onderzoek is geïnitieerd om te ontdekken wat het effect is van drama bij deze kinderen.

1.2 Motivatie voor het onderzoek

De motivatie voor dit onderzoek bestaat uit drie onderdelen:

- Het zelfvertrouwen van de kinderen vergroten. Zelfvertrouwen is een basisbehoefte van de mens. Als kinderen op jonge leeftijd voldoende zelfvertrouwen opbouwen, staan ze later steviger in hun schoenen. Kinderen met een achterstand op het gebied van sociaal-emotionele en/of leerontwikkeling kunnen wel meer zelfvertrouwen gebruiken. Ze hebben ondersteuning van een Remedial Teacher nodig. De rol van de Remedial Teacher in dit onderzoek, is te kijken hoe drama een hulpmiddel kan zijn om het zelfvertrouwen van kinderen te vergroten.
- Met gerichte aandacht voor kinderen, theorie, praktijkervaring en onderzoeksresultaten inventariseren welke handvatten er nodig zijn om samen te werken met kinderen met (lichte) gedragsproblemen.
- De meerwaarde van de inzet van drama benadrukken om integratie van drama te bevorderen. Te laten zien dat drama het pedagogisch klimaat van de klas positief beïnvloedt.

1.3 Huidige situatie en aanleiding voor het onderzoek

Saltoschool de Driestam besteedt veel aandacht aan de zelfstandigheid van kinderen en het sociaal-emotioneel functioneren. De vier basisactiviteiten van Jenaplan;

gesprek, werk, spel en viering, staan hierbij centraal. In de missie en visie² staat geschreven dat de Driestam het kind wil begeleiden op weg naar volwassenheid. De school vindt dat het kind als zelfstandig denkend en handelend mens zijn eigen weg zou moeten gaan. Centraal staan een goed pedagogisch klimaat en een omgeving en sfeer die veiligheid en vertrouwen waarborgen. Samenwerken en samenspelen staan hoog in het vaandel. Dit betekent dat er ook vaardigheden aangeleerd worden op sociaal-emotioneel gebied, ofwel sociale competentie. Bij deze vaardigheden vallen kinderen met agressief gedrag op. Zij hebben moeite met samenwerken en samenspelen. Ze ervaren weinig succes op die gebieden en bouwen op deze manier minder zelfvertrouwen op. Huyghen (2007) schrijft in haar dissertatie dat de mate van sociale competentie een belangrijke voorspeller is voor problemen in de toekomst. Het is belangrijk om deze kinderen op tijd bij te sturen, door hun sociale competentie te vergroten.

In het kader van Passend onderwijs en Inclusie moeten leerkrachten tegenwoordig alle (speciale) zorg die kinderen nodig hebben binnen hun klassenorganisatie integreren. Leerkrachten hebben hun handen vol. De aandacht en zorg voor kinderen met gedragsproblemen vraagt van leerkrachten een andere aanpak. Jeninga (2008) schrijft dat het de leerlingen met gedragsproblemen zijn, die een leerkracht laten twijfelen over zijn eigen competentie en kwaliteiten.

In dit onderzoek gaat de aandacht uit naar kinderen uit de middenbouw. In de middenbouw wordt het probleemgedrag van kinderen voor het eerst duidelijk zichtbaar. Bij een aantal kinderen met agressief gedrag uit groep 4 en 5, maakt de Driestam zich zorgen over de overgang van de midden- naar de bovenbouw. Zij kunnen onvoldoende samenwerken en samenspelen. De ervaring leert dat het verschil tussen deze kinderen en sociaalvaardige kinderen steeds groter wordt. Sociaalvaardige kinderen leren, naarmate ze ouder worden, steeds beter hoe ze kunnen samenwerken en samenspelen. Kinderen met agressief gedrag doen steeds minder positieve ervaringen op. Zo wordt het agressieve gedrag erger. Tijdig bijsturen is hierbij gewenst. Furman (2008) zegt hierover dat ruw sociaal gedrag of

² Zie bijlage 1 Missie en visie van Saltoschool de Driestam.

gebrek aan sociale vaardigheden een van de meest voorkomende problemen op scholen is. Kinderen die dit gedrag laten zien, moeten beter worden in spelen en het hebben van interactie met elkaar. Kids' Skills kan hierbij ingezet worden als speciale training om de sociale vaardigheden eigen te maken.

1.4 Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is te weten wat het effect is van een interventie met drama op kinderen met agressief gedrag. Daarnaast te kijken of het mogelijk is het ongewenst gedrag om te buigen tot gewenst gedrag.

1.5 Onderzoeksvraag

Wat is het effect van drama als orthopedagogisch middel bij vijf kinderen in de leeftijd van zeven tot en met negen jaar uit de middenbouw, die agressief gedrag vertonen van het type 'van je afslaan' en een handelingsverlegenheid hebben op het gebied van samenspelen en samenwerken?

1.6 Deelvragen:

1. *Hoe kan sociale competentie gemeten worden?*
2. *Hoe kan met behulp van drama de sociale competentie vergroot worden?*
3. *Welke zijn de beschermende en welke de risicofactoren van de interventie van drama in dit onderzoek met deze doelgroep?*
4. *Hoe kan het dramatraject ingericht worden om zo snel mogelijk tot resultaten te komen en uit welke onderdelen bestaat dit traject?*
5. *Hoe kan met drama de transitie naar het dagelijkse leven gemaakt worden?*
6. *Hoe scoren de kinderen van de experimentele groep aan het begin van het onderzoek en hoe scoren ze aan het einde van het onderzoek op het gebied van sociale competentie?*
7. *Onder welke omstandigheden is het dramatraject het meest effectief voor een kind, om de sociale competentie te vergroten?*
8. *Welke vaardigheden zijn het meeste geschikt om te ontwikkelen met behulp van drama?*

1.7 Gewenst resultaat

Dit onderzoek is een experiment. Het bestaat uit een experimentele en een controlegroep. Het experiment is effectief als blijkt dat de resultaten van de vijf kinderen uit de middenbouw, ofwel de experimentele groep, na de interventie zijn verbeterd en als ze méér verbeterd zijn dan bij de controle groep. Voor de experimentele groep, wordt als doel gesteld dat die groep medio 2010 zijn sociale competentie heeft vergroot. Dat wil zeggen een verbetering van minimaal 10%. Daarnaast is het experiment effectief als blijkt dat de experimentele groep een zichtbare groei heeft doorgemaakt gedurende de interventie, ondersteunt door de observaties uit het logboek³. Het uiteindelijk streven is dat kinderen uit deze groep in de toekomst beter kunnen samenwerken en samenspelen.

³ Zie voor verdere informatie hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie (pag. 26).

Hoofdstuk 2 Theoretisch onderzoek

2.1 Samenvatting

Het tekort aan sociale competentie is een belangrijke voorspeller voor latere problemen. Volgens Huyghen (2007) laten sociaal incompetente kinderen vaak agressief gedrag zien. Jeninga (2008) constateert dat kinderen met agressief gedrag sterkt geneigd zijn om gedrag van andere kinderen als agressief te interpreteren. Als voornaamste behandelingsaccenten noemt hij het wekken van vertrouwen, het stellen van duidelijke regels en het waken voor een negatieve vicieuze cirkel. Cruciaal voor deze kinderen is het vergroten van hun sociale competentie door het aanleren van sociale vaardigheden. Met bewuste aansturing is dit te realiseren. Niet elke methode is daarvoor geschikt, omdat vaak generalisatie naar de werkelijkheid ontbreekt. Kids' Skills daarentegen is effectief om generalisatie te realiseren. Om het effect van het vergroten van sociale competentie met drama te meten zijn SCOL, een semi-gestructureerd interview, de schaalvragen van het Oplossings Gericht Werken (O.G.W.) en een logboek ingezet. Centraal staat de persoonsvormende functie van drama om sociale competentie te vergroten.

2.2 Sociale competentie

De definitie van sociale competentie: *"Het beschikken over en gebruik kunnen maken van de mogelijkheden om eigen denken, voelen en gedrag te integreren, teneinde taken uit te voeren die gericht zijn op de ontwikkeling van de eigen identiteit en sociale participatie in de samenleving op zodanige wijze dat de resultaten van waarde geacht worden in de betreffende sociale context en cultuur"* (Ten Dam, Volman, Westerbeek, Wolfgram en Ledoux, 2003, p. 29)

Volgens Ten Dam et al. (2003) is sociale competentie een normatief begrip. Ten eerste hangt sociale competentie af van degene die dit beoordeelt. Daarnaast kunnen verschillende gedragingen, vaardigheden en waarden 'competent' zijn in relatie tot verschillende referentiegroepen, bijvoorbeeld volwassenen of vriendengroepen. Tot slot heeft het te maken met de specifieke maatschappelijke context waarin de kinderen zich ontwikkelen.

Brugmans, Van Genderen en Teeuwissen (2006) schrijven dat competenties niet gelijk zijn aan sociale vaardigheden. Het begrip 'competentie' is breder. Een competent iemand is succesvol in een bepaalde rol of functie. Een competentie komt pas naar voren als een persoon daadwerkelijk bereid is om zijn kunnen te generaliseren. Brugmans et al (2006) schrijven dat een competentie een geheel van vier onderdelen is namelijk; kennis, vaardigheden, persoonskenmerken en motivatie. Het is een combinatie van weten, kunnen, zijn en willen. Een competent individu zegt: 'ik weet het', 'ik kan het', 'ik ben het' en 'ik wil het'! Een sociaal competent persoon bezit de volgende competenties: communiceren, samenwerken, zich inleven in anderen, initiatief nemen, problemen (helpen) oplossen, verantwoordelijkheid dragen en op zichzelf vertrouwen. Deze (deel)competenties zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

"Sociale competentie is een belangrijke voorspeller voor problemen bij de verdere ontwikkeling van het kind of jongere" (Huyghen, 2007, p. 71). Huyghen benoemt in haar dissertatie dat sociaal incompetente kinderen een grotere kans hebben op aanpassingsproblemen op school, slechtere schoolprestaties, vroegtijdig schoolverlaten, jeugddelinquentie, een vertraagde intellectuele ontwikkeling en ernstige gedragsstoornissen. Een kenmerk van een ernstige gedragsstoornis is het permanent overtreden van sociale normen en regels. Tevens, schrijft Huyghen, wordt er in veel onderzoeken ontdekt dat sociaal incompetente kinderen vaak agressief gedrag laten zien.

Van der Ploeg (2005) schrijft dat gedrag, ook problematisch gedrag, in de sociale leertheorie, net als de R.E.T.⁴, wordt beschouwd als aangeleerd gedrag. Hij raadt daarom aan om kinderen sociaalvaardig gedrag aan te leren door gebruik te maken van programma's die de sociale competentie vergroten.

2.3 Agressief gedrag

"Kinderen met agressief gedrag laten een duidelijk tekort aan sociale vaardigheden zien. Ze hebben schijnbaar maar op één manier geleerd zichzelf te handhaven of

⁴ Rationeel Emotieve Therapie; hierbij gaat het erom om irrationele gedachten om te zetten in rationele gedachten.

*conflicten op te lossen: 'er op slaan'. In het algemeen zijn de kinderen sterk geneigd gedrag van anderen als agressief te interpreteren. Ze kunnen zich veelal moeilijk inleven in wat anderen denken en willen."*Jeninga (2008, p 230).

Jeninga (2008) benoemt een herkenbare en passende typologie van agressief gedrag. Hij onderscheidt drie typen agressieve leerlingen;

- Het type 'je zin krijgen en de baas spelen';
- Het type 'van je afslaan';
- Het type 'opkroppen en ontploffen'.

Het type 'je zin krijgen en de baas spelen' kenmerkt zich door dominantie, redelijke vaardigheid in sociaal opzicht en sterke verbale kwaliteiten. De agressie wordt gebruikt om status te verhogen, zin door te drukken en gehoorzaamheid af te dwingen. Het type 'opkroppen en ontploffen' kenmerkt zich door een negatief zelfbeeld, terug te trekken uit de groep en zichzelf als een mislukkeling te zien. De agressie is een vorm van opgekropte emoties die leidt tot driftbuien en woede-uitbarstingen.

De doelgroep van dit onderzoek past bij de beschrijving van het type 'van je afslaan'. Dit type heeft kenmerken als;

- Onzekerheid;
- Angst;
- Voelt zich snel aangevallen;
- Schat situaties gauw als bedreigend in en reageert hierdoor bij voorbaat agressief;
- Geringe frustratietolerantie;
- Beperkt sociaal inzicht;
- Beperkte sociale vaardigheden;
- Wantrouwen.

2.4 Behandelingsaccenten agressief gedrag

Jeninga (2008) benoemt de behandelingsaccenten voor het type 'van je afslaan':

- Creëren van een veilige situatie;
- Duidelijke regels stellen en consequent toezien op naleving;
- Tonen van empathie en acceptatie van het kind;
- Bieden van steun⁵;
- Waak voor het ontstaan van een negatieve vicieuze cirkel: deze leerlingen roepen door hun gedrag irritatie en een afwijzende reactie op;
- Geef positieve bevestiging en steun om zelfvertrouwen op te bouwen;
- Richt de begeleiding op het ontwikkelen van sociale vaardigheden;
- RET-principes: ontzenuw irrationele gedachten;
- Werk aan een vertrouwensrelatie: openstaan voor de gevoelens van de leerlingen en reageer consequent op hun gedrag.

Jeninga (2008) benadrukt dat elk kind met sociale en emotionele problemen uniek is. Ieder kind reageert op zijn eigen manier op zijn omgeving en heeft verschillende beschermende en risicofactoren. Hij onderschrijft het belang van het maken van een analyse van de beschermende en risicofactoren.

2.5 Vergroten sociale competentie

Sociale competentie ontwikkelt zich meestal spontaan bij kinderen tijdens de opvoeding. Het wordt in interactie met de omgeving ontwikkeld. Sociaal incompetent kinderen hebben, door factoren binnen of buiten zichzelf, moeite met het aanleren van sociale vaardigheden. Sociale competentie kan aangeleerd worden, doordat een begeleider of docent het kind bewust aanstuurt, dingen laat doen en erover laat nadenken.

Sociale competentie kan volgens Van der Ploeg (2005), op verschillende manieren worden vergroot:

- Aanleren van vaardigheden;
- Verlichten of verminderen van stressoren⁶ en/of psychopathologie⁷;

⁵ Het bieden van overzicht en inzicht met betrekking tot sociale situaties of het bieden van uitzicht door middel van het aanleren van stappen tot probleemoplossing.

⁶ Een situatie of gebeurtenis die als bedreigend wordt ervaren.

- Activeren of vergroten van proactieve factoren⁸;
- Verlichten of verrijken van ontwikkelingstaken⁹.

2.6 Effectiviteit methoden

In het onderwijs wordt vaak met Sociale Vaardigheidstrainingen (SOVA-trainingen) gewerkt. Uit onderzoek blijkt dat deze vaardigheidstrainingen de generalisatie naar situaties in het dagelijks leven nauwelijks realiseren. Huyghen (2007, p. 77) schrijft: *"Om generalisatie te kunnen realiseren, is het vaak herhalen en oefenen van het nieuwe sociale gedrag een belangrijke voorwaarde"*. Wanneer er niet goed genoeg geoefend wordt, of niet in verschillende situaties, zal er geen generalisatie optreden en zal een vaardigheidstraining geen zichtbaar effect hebben. Een SOVA-training richt zich voornamelijk op het denkniveau en niet op het voel- en actieniveau. Het effect van deze trainingen is gering, omdat de transfer naar het echte leven minimaal is.

De methodiek Kids' Skills¹⁰ is effectief gebleken. Het is een speelse manier om kinderen tot 12 jaar nieuwe vaardigheden aan te leren. De actie om iets te veranderen komt vanuit het kind. Beuer en Furman (2009) benoemen dat kinderen niet graag herinnerd worden aan hun problemen, maar genieten van het leren van iets nieuws en interessants. Vooral als het op een leuke manier gebeurt en de resultaten snel zichtbaar zijn. Kids' Skills komt voort uit het O.G.W.¹¹ en wordt met succes toegepast in Scandinavië en de Verenigde Staten. In Nederland is deze aanpak nog vrij nieuw. Kids' Skills maakt een schakel naar het echte leven, waardoor generalisatie optreedt. Kinderen leren nieuwe vaardigheden aan met de steun van een mascotte en de sociale omgeving / supporters (ouders, leerkrachten, vriendjes,

⁷ Stoornissen in die persoon als angst, hyperactiviteit, depressie of andere emotionele en gedragsproblemen.

⁸ Aspecten als sociale steun, een positief zelfbeeld en andere gunstige persoonlijkheidsfactoren.

⁹ De ontwikkelingstaken voor kinderen van 4 tot 12 jaar, die Van der Ploeg (2005) beschrijft zijn o.a.: rekening houden met anderen, onafhankelijkheid vergroten, participeren in het onderwijs, aangaan van vriendschappen en zorgen voor eigen veiligheid en gezondheid.

¹⁰ Kids' Skills is ontwikkeld in Finland door kinder- en jeugdpsychiater Ben Furman samen met enkele docenten uit het speciaal onderwijs.

¹¹ Oplossings Gericht Werken komt weer voort uit de Oplossingsgerichte en Educatieve psychologie.

broers en zussen enz.). De aan te leren vaardigheden kunnen met behulp van drama in een veilige onderwijssetting geoefend worden.

2.7 Sociale competentie meten

Sociale competentie is een dynamisch proces; het is aan te leren en is dus in ontwikkeling. Toch is het mogelijk om sociale competentie te meten. Ten Dam et al. (2003) hebben onderzoek gedaan naar de verschillende instrumenten die sociale competentie meten. Zij verdelen de instrumenten in verschillende onderdelen; attitude, kennis, reflectie en vaardigheden en de dimensies; intra-persoonlijk¹², interpersoonlijk¹³ en maatschappelijk. Relevant voor dit onderzoek zijn de onderdelen; attitude, reflectie, en vaardigheden en de dimensies: intra-persoonlijk en interpersoonlijk. Bij het zoeken naar meetinstrumenten voor dit onderzoek zijn de aanwezigheid van deze onderdelen en dimensies essentieel geweest.

Op de Driestam wordt gebruik gemaakt van de Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL) van Joosten. Dit is een lijst die door de leerkrachten ingevuld wordt. Vanaf groep 6 vullen de kinderen ook zelf SCOL in. SCOL wordt in het onderzoek ingezet als meetinstrument. SCOL als enig meetinstrument is onvoldoende om de sociale competentie te meten. SCOL mist een aantal essentiële onderdelen als de motivatie, het zelfvertrouwen en de reflectie van het kind zelf. Voor deze onderdelen worden de schaalvragen van O.G.W. bij de kinderen voorgelegd. De schaalvragen werken als een katalysator om hun doelen te bereiken. Volgens De Jong en Berg (2004) zijn er verschillende toepassingen van de schaalvragen. Ze kunnen een beeld geven van de kinderen op verschillende manieren zoals; zelfvertrouwen, motivatie om veranderingen te realiseren, prioriteiten stellen ten aanzien van problemen die opgelost moeten worden en evaluatie van vooruitgang. Durrant (2009) benoemt dat toekomstgerichte schaalvragen een sterk hulpmiddel zijn om problemen op te lossen. De kinderen krijgen een beeld van hoe hun leven er uit ziet zonder problemen.

¹² Intra-persoonlijke kenmerken; vanuit het kind gezien.

¹³ Interpersoonlijke kenmerken; vanuit het kind in relatie tot anderen.

	Attitude	Kennis	Reflectie	Vaardigheden
Intra-persoonlijk	-Schaalvragen -Semi- gestructureerd interview		-Schaalvragen	-SCOL -Schaalvragen
Interpersoonlijk	-Semi- gestructureerd interview		-SCOL -Semi- gestructureerd interview	-SCOL -Semi- gestructureerd interview
Maatschappelijk				

Tabel 1. Onderverdeling meetinstrumenten sociale competentie

Naast SCOL en de schaalvragen worden een semi-gestructureerd interview en een logboek met videoregistratie ingezet als meetinstrumenten. Tabel 1 (pag. 22) laat zien hoe Ten Dam et al. (2003) meetinstrumenten, die sociale competentie meten, onderverdelen. Tevens geeft het een beeld van hoe de meetinstrumenten van dit onderzoek verdeeld zijn. Het onderdeel kennis en de dimensie maatschappelijk zijn in dit onderzoek, terugkoppelend naar de onderzoeksvraag, indirect relevant.

2.8 Drama

Het woord 'drama' komt van het Griekse woord 'δράμα', dat handeling betekent. De definitie van drama: "*Drama is het vormgeven van de verbeelding door middel van handelingen in een verzonnen werkelijkheid voor een of meer toeschouwers.*"

(Pijper, 2004, p. 17). De verbeelding is gekoppeld aan het voorstellingsvermogen en de fantasie.

"Bij drama gebruikt de speler zijn eigen lichaam, stem, gevoel als belangrijkste instrument. Hij geeft uitdrukking aan zijn fantasie door middel van handelingen en gebruikt hiervoor zijn totale persoon als instrument" (Pijper, 2004, p. 18).

Met drama wordt het handelen en de verbeelding van de kinderen gestimuleerd. Volgens Vane (2005) is drama het proces waarmee de verbeelding door middel van een actie uitgebeeld wordt. Communicatie, in de vorm van taal, beweging, expressie en spel, speelt hierbij een grote rol.

Drama heeft volgens Pijper (2004) verschillende functies. Het heeft een recreatieve functie, waarbij drama wordt gebruikt voor plezier en ontspanning. Een andere functie van drama is de therapeutische functie, waarbij drama wordt ingezet om ernstige problemen in de ontwikkeling te helpen genezen. Daarnaast heeft drama een persoonsvormende functie, waarbij drama wordt gebruikt om bij de spelers sociaal gedrag, zelfvertrouwen, inlevingsvermogen, concentratie, uitdrukkingvaardigheid en creativiteit te ontwikkelen. Deze functie sluit goed aan bij de inzet van drama als orthopedagogisch middel. Hierbij is de aandacht gericht op het vergroten van de sociale competentie. Het eindproduct van de dramalessen, in de vorm van een voorstelling, is van ondergeschikt belang. Het proces tijdens de

lessen staat voorop. Met behulp van onder andere de werkvormen rollenspel¹⁴ en improvisatiespel¹⁵ worden de dramalessen vormgegeven. Dit alles gericht op het bevorderen van het samenspelen en samenwerken.

Kinderen beleven veel plezier aan drama. Het is een manier om jezelf te uiten.

"Drama gaat over emoties. Gevoelens zijn een wezenlijk onderdeel van het drama" (Rooyackers, 2006, p. 13). Vooral de kinderen die expressief zijn in hun emoties, zijn gemotiveerd om mee te doen met drama. Juist die motivatie is belangrijk om een gedragverandering op gang te laten komen.

De Nederlandse Vereniging voor Dramatherapie (N.V.D.T.) beschrijft op de internetsite (z.d.) de doelstellingen van drama. De ervaringen met drama bieden een houvast om in het dagelijks leven gedragsverandering aan te brengen. Bijvoorbeeld het beter kunnen communiceren, het vergroten van het inlevingsvermogen of het verminderen van gedragsproblemen. Drama is zeer geschikt voor het vergroten van de sociale vaardigheden, omdat het primaire samenwerking en interactie vereist. Hierbij ligt de nadruk bijvoorbeeld op het aangaan en onderhouden van contact met anderen, samenwerken/samenspelen, reageren op elkaar, rekening houden met de ander en gebruikmaken van lichaam en ruimte.

Om de dramalessen goed vorm te geven is het volgens Vane (2005) essentieel de werkvormen aan te passen aan de mogelijkheden en beperkingen van de doelgroep. Hierbij is de behoefte aan structuur en veiligheid van groot belang.

De begeleider bewaakt het proces, zorgt voor een duidelijke en consequente aanpak. Hij creëert een veilige sfeer, waarin ieder kind zich geaccepteerd en gerespecteerd voelt. Dit benoemt Jeninga (2008) ook met zijn behandelingsaccenten¹⁶. De begeleider stimuleert, motiveert en geeft voldoende positieve bevestiging. Door zelf deel te nemen prikkel je, volgens Vane (2005), de spelers. Bovendien leren de kinderen veel van het voordoen van gewenst gedrag. Ook is het volgens hem belangrijk oog te hebben voor de eventuele problemen die de dramalessen kunnen

¹⁴ Een spel met gefingeerde rollen met de bedoeling de oorzaak, onduidelijkheden, misverstanden en problemen duidelijk te maken om daarmee conflicten of problemen op te lossen.

¹⁵ Acteren zonder van tevoren wat af te spreken en zonder een script.

¹⁶ Zie pag. 18 Behandelingsaccenten agressief gedrag.

belemmeren. Te denken valt aan blokkades bij de spelers of het ontbreken van concentratie, durf, verbeelding, expressie en het samenspel.

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

3.1 Samenvatting

Dit onderzoek is een experiment. Het bestaat uit een experimentele en een controlegroep. De samenstelling van de groepen zijn vergelijkbaar gemaakt. Van beide groepen wordt voor en na de interventie hun sociale competentie gemeten. De leerkrachten meten sociale competentie van alle kinderen met SCOL en het semi-gestructureerd interview. Kinderen uit de experimentele groep meten zichzelf middels de schaalvragen van O.G.W.. Tot slot observeert de onderzoeker tijdens de interventie de kinderen uit de experimentele groep en gebruikt daarvoor een logboek met videoregistratie. De meetinstrumenten hebben - vanuit verschillende invalshoeken – een duidelijke relatie met elkaar, zodat triangulatie en validiteit gegarandeerd zijn. Bijzonder in de aanpak van de interventie bij de experimentele groep is de integratie van Kids' Skills en specifieke thema's over de aan te leren vaardigheden. Dit ontbreekt in de controle groep.

3.2 Opzet experiment

Dit onderzoek is een experiment. *"Dit type onderzoek is gericht op de vraag of een bepaalde behandeling of aanpak effectief is, dat wil zeggen aantoonbaar tot resultaten leidt"* (Harinck, 2007, p. 44). De groep kinderen is verdeeld in twee groepen. De experimentele groep krijgt dramalessen, waarbij drama wordt ingezet als orthopedagogisch middel. De persoonsvormende functie van drama staat hierbij voorop. De controlegroep krijgt dramalessen, waarbij de recreatieve functie van drama centraal staat¹⁷. Bij deze lessen staan plezier en ontspanning voorop.

Het onderzoek bestaat uit drie stappen;

- De nulmeting (begin maart 2010);
- De interventies met de dramalessen;
- De resultaatmeting (eind april 2010).

¹⁷ Dit dramatraject komt verder niet meer aan de orde in dit onderzoeksverslag. Zie bijlage 2 Voorbeeld dramalessen controlegroep.

De waarden van de nulmeting en resultaatmeting worden met elkaar vergeleken.

3.3 Samenstelling groepen

Alle kinderen van het experiment laten agressief gedrag zien, dat past bij de beschrijving van het type 'van je afslaan'. De kinderen zijn aan de hand van de kenmerken van dit type geselecteerd door leerkrachten van de middenbouw. Beide groepen bestaan uit vijf kinderen, komende uit groep vier en vijf. De samenstelling van de groepen zijn goed gemengd en zo vergelijkbaar mogelijk gemaakt.

3.4 Meetinstrumenten

Om de validiteit van het onderzoek te waarborgen, is gekozen voor verschillende meetinstrumenten, zowel kwantitatief als kwalitatief. SCOL en het semi-gestructureerd interview volgen alle kinderen van het onderzoek. De experimentele groep wordt daarnaast ook gevolgd door de schaalvragen van O.G.W. en het logboek met de videoregistratie.

3.4.1 SCOL

SCOL¹⁸ is een kwantitatief meetinstrument. Het instrument werkt met een vijfpuntsschaal; 1 is nooit, 2 is zelden, 3 is soms, 4 is geregeld en 5 is vaak. De vragen beschrijven sociaal competent gedrag dat alle kinderen van de school op een bij hun leeftijd passende manier kunnen uitvoeren. SCOL geeft een beeld van kinderen gezien door de ogen van de leerkracht op één bepaald moment. De leerkrachten hebben ervaring met het invullen van SCOL.

SCOL bestaat uit acht verschillende categorieën. Voor dit onderzoek zijn drie categorieën geselecteerd: 'Aardig doen', 'Samenspelen/samenwerken' en 'Omgaan met ruzie'.

3.4.2. Semi-gestructureerd interview

Het semi-gestructureerd interview¹⁹ bestaat uit gestandaardiseerde vragen en hebben betrekking op dezelfde vaardigheden als bij SCOL. Daarnaast beschrijven de

¹⁸ Zie bijlage 3 Meetinstrument SCOL.

¹⁹ Zie bijlage 4 Meetinstrument semi-gestructureerd interview.

vragen ook vaardigheden die horen bij agressief gedrag van het type 'van je afslaan'. De vragen zijn in gewenst gedrag geformuleerd. Zo krijg je een beeld van wat kinderen beheersen en wat de onderwijsbehoeften zijn. Het interview werkt met een tienpuntsschaal, waarbij 1 weinig is en 10 veel. Doordat het interview semi-gestructureerd is, blijft er ruimte over voor eigen inbreng van leerkrachten. Het interview als meetinstrument is daardoor zowel kwalitatief als kwantitatief.

3.4.3 Schaalvragen

Aan de kinderen van de experimentele groep worden de schaalvragen van O.G.W.²⁰ voorgelegd. De schaalvragen zijn een kwantitatief meetinstrument en hebben een tienpuntsschaal, waarbij 1 weinig is en 10 veel. Ze geven zicht op de voortgang van het onderzoek en zijn gekoppeld aan: motivatie, vertrouwen, reflectie en zicht op vooruitgang van het kind.

3.4.4 Logboek met videoregistratie

Het logboek²¹ met ondersteuning van videoregistratie geeft zicht op het proces van de dramalessen. Onderzoeker observeert en analyseert hiermee het proces. In het logboek zijn de vaardigheden van SCOL, het interview en de schaalvragen geïntegreerd. Daarnaast zijn een aantal aan drama gerelateerde vaardigheden toegevoegd; initiatief, emotie, interactie, fysiek, alertheid en houdt zich aan de regels. De onderzoeker heeft een open, eerlijke houding en heeft respect voor de meningen en emoties van kinderen. Ook deze onderdelen zijn terug te vinden in het logboek. De video-opnames kunnen ingezet worden om kinderen zelf hun handelen terug te laten kijken. Of de video-opnames voor dat doel ingezet worden, is afhankelijk van de sfeer die er heerst, het doel en het nut van het terugzien van de opname. Het logboek laat de groei tijdens de interventie zien en maakt zichtbaar hoe vaak een kind een vaardigheid laat zien. Het logboek is zowel kwalitatief als kwantitatief.

²⁰ Zie bijlage 5 Meetinstrument schaalvragen O.G.W..

²¹ Zie bijlage 6 Meetinstrument logboek.

	SCOL	Semi- gestructureerd interview	Schaalvragen	Logboek
Wie vult ze in?	Leerkrachten	Leerkrachten	Kinderen experimentele groep	Onderzoeker
Aard van de gegevens	Kwantitatief	Kwantitatief en kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief en kwantitatief
Schaal	5-puntschaal (1=nooit, 2=zelden, 3=soms, 4=geregeld en 5=vaak)	10-puntschaal (waarbij 1 staat voor weinig en 10 voor veel) en open vragen	10-puntschaal (waarbij 1 staat voor weinig en 10 voor veel)	Observaties en turven wanneer een vaardigheid voorkomt tijdens de lessen
Welke vaardigheden meet het?	3 categorieën met vaardigheden	12 vaardigheden (bestaande uit vaardigheden van SCOL en kenmerken 'van je afslaan')	4 aspecten van een aan te leren vaardigheid: motivatie, vertrouwen, reflectie en voortgang	21 onderdelen (bestaande uit vaardigheden van SCOL, kenmerken 'van je afslaan', aspecten van de schaalvragen en vaardigheden van drama)
Zicht op realisatie van generalisatie	Ja	Ja	Nee	Nee
Toepassings Gebied	Klassensituatie	Klassensituatie	Klassensituatie en dramalessen	Dramalessen

Tabel 2. Integratie meetinstrumenten

3.5 Validiteit

Triangulatie is volgens Kallenberg, Koster, Onstenk, & Scheepsma (2007), het inbrengen van verschillende invalshoeken of benaderingen. De triangulatie in dit onderzoek wordt zichtbaar gemaakt door:

- Verschillende literatuur te integreren;
- Vier meetinstrumenten te gebruiken:
 - o SCOL;
 - o Semi-gestructureerd interview;
 - o Schaalvragen van O.G.W.;
 - o Logboek met videoregistratie.

Tabel 2 (pag. 29) geeft zicht op hoe de meetinstrumenten zich met elkaar verhouden, hoe ze integreren, wat ze meten en met welke schaal. Op deze manier wordt de interne validiteit van het onderzoek gewaarborgd. De externe validiteit van dit onderzoek is gegarandeerd, omdat de leerkrachten in de toekomst de dramalessen kunnen integreren in hun eigen weekprogramma.

3.6 Analyse beschermende en risicofactoren

Tabel 3 (pag. 31) geeft een beeld van de beschermende en risicofactoren van de experimentele groep, het dramatraject en onderzoeker.

3.7 Planning en locatie

Er zijn zeven data gepland voor uitvoering van alle dramalessen. Dit gebeurt in de periode van februari tot en met april 2010. Tijdens de zevende les vierden de kinderen een afsluitend feestje. De lessen vinden plaats in een ruime, rustige en veilige ruimte die de uitstraling heeft van een huiskamer. De tijdsduur van de lessen is 45 minuten.

	Beschermende factoren	Risicofactoren
De doelgroep	-klein groepje; -fijne rustige omgeving; -mogelijkheden om nieuwe vriendschappen op te doen; -functioneren beter in een gestructureerde situatie.	Uit de gesprekken met de leerkrachten blijken de onderstaande risicofactoren: -5 jongens met expressief temperament bij elkaar; -samengestelde groep uit 3 klassen; -hebben moeite met samenspelen en samenwerken; -weinig zelfvertrouwen; -voelen zich snel aangevallen; -schatten situaties snel bedreigend in; -beperkte sociale vaardigheden; -lage sociale competentie; -de meeste jongens zien agressie als de enige manier om voor zichzelf op te komen; -voelen zich snel afgewezen en reageren daardoor agressief; -1 jongen heeft een onrustige thuissituatie.
Dramatraject	-inzet duidelijke regels; -drama kan voor veel enthousiasme en motivatie zorgen; -drama heeft op de meeste kinderen een positief effect; -drama stimuleert zelfvertrouwen; -experimenteren met emoties; -drama heeft veel persoonsvormende kwaliteiten; -kinderen kunnen ontdekken wie ze zijn en waar ze in de wereld staan; -verplaatsing in anderen; -lichaamsbewustzijn; -aanleren van nieuwe vaardigheden -stimuleren van verbeelding; -stimuleren van concentratie; -positieve sfeer in de groep; -inzicht in relaties en sociale contexten; -inzicht in (probleem)situaties; -bevordert spelplezier.	<i>Mogelijke risicofactoren:</i> -verandering van klassensituatie; -veiligheid ontbreekt; -motivatie ontbreekt; -meer oog voor elkaar dan voor de lessen; -blokkades bij de spelers; -weinig concentratie; -ontbreken van durf; -de verbeelding stroomt niet; -de expressie is geremd; -het samenspel ontbreekt; -openleggen van heftige emoties.
Begeleider	-enthousiast; -gemotiveerd; -Rustig; -Communicatie; -Laat vooroordelen los; -consequent en gestructureerd; -Kijkt naar het kind; -staat open voor emoties van de kinderen, empathie en acceptatie; -respectvol; -nadruk op gewenst gedrag; -waakt voor negatieve vicieuze cirkel.	<i>Mogelijke risicofactoren:</i> -doorloopt een leerproces; -kent niet alle kinderen even goed.

Tabel 3. Analyse beschermende en risicofactoren

3.8 Inhoud dramalessen experimentele groep

Om de persoonsvormende functie van drama vorm te geven zijn de dramalessen gekoppeld aan thema's²²:

- Samenwerken;
- Samenspelen;
- Aardig doen/vrienden maken;
- Emoties herkennen/ervaren;
- Omgaan met meningsverschillen/ruzie;
- Omgaan met emoties van anderen.

Deze thema's komen voort uit de vaardigheden, welke onderdeel zijn van de meetinstrumenten. Met behulp van rollen- en improvisatiespel, hulpkaarten en kennis over de vaardigheden worden de dramalessen verder ingevuld.

De opbouw van de lessen is gelijk aan de opbouw van reguliere lessen:

- Benoemen van de leerdoelen;
- Start;
- Kern;
- Afsluiting;
- Korte feedback op de les.

De methodiek Kids' Skills is ingezet om de nieuw te leren vaardigheden, gericht op samenwerken en samenspelen, met de kinderen te oefenen, te reflecteren en eigen te maken.

3.9 Communicatie betrokkenen

Alle betrokkenen zijn geïnformeerd over de dramalessen. De leerkrachten zijn op de hoogte van de organisatie, uitvoer en metingen van het onderzoek. Zij weten niet van het bestaan af van de experimentele en de controlegroep. Ze zijn alleen

²² Zie bijlage 7 Voorbeeld dramalessen experimentele groep.

geïnformeerd over het feit dat de twee groepen verschillende dramatrajecten volgen. Dit zorgt ervoor dat zij objectief de meetinstrumenten invullen.

De kinderen krijgen, voordat de dramalessen beginnen, te horen dat zij mee mogen doen en hoe de lessen gaan verlopen. Ouders zijn per brief op de hoogte gesteld.

3.10 Ethiek

"De middelen die wij aanwenden, dienen even puur te zijn als de doelen die wij nastreven" (Martin Luther King)

Dit onderzoek is erop gericht om de beroepspraktijk van de Remedial Teacher te verbeteren. De volgende vraag staat centraal: "Wat is het beste voor het welzijn van kinderen?". Geloof in de mens, respect, zorgvuldigheid en betrouwbaarheid staan voorop. Dit kenmerkt zich door:

- De keuze van de meetinstrumenten:
 - o Bij de vaardigheden staan de onderwijsbehoeften voorop. Het gewenst gedrag van het kind wordt benadrukt;
 - o De metingen zijn objectief.
- Het verslag van het onderzoek is transparant en:
 - o geeft een eerlijk en volledig beeld weer van het experiment;
 - o beschrijft relevante uitkomsten en onderzoeksresultaten, zowel positief als negatief.
- Dit onderzoek richt geen schade aan op het gebied van waardigheid of fysiek en/of psychisch welzijn van alle betrokkenen. De namen zijn geanonimiseerd.
- Medestudenten en begeleider hebben een functie als 'critical friends', om kokervisie te vermijden en objectiviteit te garanderen.

Hoofdstuk 4 Dataverzameling en analyse

4.1 Samenvatting

De metingen zijn uitgesplitst naar soort meetinstrument en soort gegeven, kwantitatief en kwalitatief. De metingen van SCOL en het semi-gestructureerd interview laten zien dat de experimentele groep ten opzichte van de controle groep in totaal hoger scoort. De schaalvragen maken duidelijk dat kinderen uit de experimentele groep gemotiveerd zijn, vertrouwen hebben dat ze de vaardigheden eigen kunnen maken en kunnen reflecteren op de voortgang van het aanleren van hun vaardigheden. Het logboek geeft een duidelijke groei aan bij verschillende vaardigheden. Tot slot laten SCOL en het semi-gestructureerd interview zien dat de vaardigheden 'Omgaan met meningsverschillen/ruzie' en 'Aardig doen' de grootste ontwikkeling doormaken.

4.2 SCOL

In dit onderzoek zijn voor SCOL drie categorieën vaardigheden geselecteerd met onderliggende eigenschappen. De kinderen zijn hierop gescoord.

4.2.1 Kwantitatieve gegevens SCOL

Tabel 4 (pag. 35) geeft een beeld van de scores van de experimentele groep en de controle groep²³.

4.2.2 Kwalitatieve gegevens SCOL

De kwalitatieve gegevens bestaan uit opmerkingen die de leerkrachten hebben genoteerd om hun scores van SCOL toe te lichten²⁴. Voor dit onderzoek zijn deze gegevens indirect relevant.

²³ Zie bijlage 8 Kwantitatieve gegevens SCOL.

²⁴ Zie bijlage 9 Kwalitatieve gegevens SCOL.

	Experimen- tele groep			Controle groep			Vergelijking groepsscores
Vergelijking Metingen	<i>Nulmeting</i>	<i>Resultaatmeting</i>	<i>Vershil in procenten</i>	<i>Nulmeting</i>	<i>Resultaatmeting</i>	<i>Vershil in procenten</i>	<i>Vershil groepen</i>
1. Aardig doen	2,6	2,8	6%	3,1	3	-3%	9%
2. Samenspelen/ samenwerken	2,9	2,9	0%	2,8	2,7	-2%	2%
3. Omgaan met ruzie	2,7	3	13%	2,9	3,1	7%	6%
Totaal gemiddelde groepsscore	2,73	2,90	6%	2,93	2,93	0%	6%

Tabel 4. Vergelijking kwantitatieve groepsscores SCOL

Legenda	
De scores zijn gemeten aan de hand van een vijf puntsschaal, waarbij 1=nooit, 2= zelden, 3= soms, 4= geregeld en 5= vaak	
Experimentele groep scoort hoger	■
Controlegroep scoort hoger	■

	Experimen- tele groep			Controle groep			Vergelijking Groepsscores
Vergelijking Metingen	<i>Nulmeting</i>	<i>Resultaatmeting</i>	<i>Vershil in procenten</i>	<i>Nulmeting</i>	<i>Resultaatmeting</i>	<i>Vershil in procenten</i>	<i>Vershil groepen</i>
Totaal gemiddelde groepsscore	4,3	5	16%	5,1	5,5	9%	7%

Tabel 5. Vergelijking kwantitatieve groepsscores interview

Legenda	
De scores zijn gemeten aan de hand van een tienpuntsschaal, waarbij 1 = weinig en 10 = veel	
Experimentele groep scoort hoger	■
Controlegroep scoort hoger	■

4.2.3 Data-analyse SCOL

De experimentele groep is met de totaalscore 6% meer gestegen dan de controlegroep. De drie categorieën van SCOL zijn ook afzonderlijk te bekijken. Zichtbaar wordt dat de categorie 'Omgaan met ruzie' bij beide groepen een stijging laat zien. De experimentele groep is 13% in waarde gestegen en de controle groep 7%. Dit is een verschil van 6%. Bij de categorie 'Aardig doen' is het verschil groter. De experimentele groep is 6% in waarde gestegen en de controle groep 3% gedaald. Dit is een verschil van 9%.

4.3 Semi-gestructureerd interview

In dit onderzoek zijn, voor het interview, twaalf vaardigheden geselecteerd waarop alle kinderen van het experiment gescoord zijn.

4.3.1 Kwantitatieve gegevens interview

Tabel 5 (pag. 35) geeft een beeld van de scores van de experimentele groep en de controlegroep²⁵.

4.3.2 Kwalitatieve gegevens interview

De kwalitatieve gegevens²⁶ bestaan uit:

- Een overzicht van wanneer de vaardigheden bij de kinderen het meest en het minst naar voren komen;
- Een samenvatting van de belangrijkste opmerkingen toegevoegd door de leerkrachten;
- Een antwoord op de vraag of de leerkracht bij kinderen na de interventie een verandering heeft opgemerkt.

Over de vorderingen van de experimentele groep is te melden dat van de vijf kinderen;

- Eén kind in waarde is gedaald;
- Eén kind praktisch gelijk is gebleven;

²⁵ Zie bijlage 10 Kwantitatieve gegevens semi-gestructureerd interview.

²⁶ Zie bijlage 11 Kwalitatieve gegevens semi-gestructureerd interview.

- Drie kinderen vooruit zijn gegaan.

Van de controlegroep is:

- Eén kind in waarde gedaald;
- Vier kinderen in waarde gestegen.

4.3.3 Data-analyse interview

Bij de groepsscores is te zien dat beide groepen zijn gestegen. De experimentele groep stijgt met 16% en de controle groep met 9%. Dit is een verschil van 7%.

Afzonderlijk gezien zijn de volgende vaardigheden van de experimentele groep meer dan 10% gestegen ten opzichte van de controle groep²⁷ (zie tabel 6 pag. 38):

- 'Reageert rustig op opmerkingen van een ander kind' (52%);
- 'Gaait goed om met ruzie of meningsverschillen' (41%);
- 'Heeft vertrouwen in een ander kind' (38%);
- 'Samenwerken met andere kinderen' (18%).

De controle groep scoort op twee vaardigheid hoger, te weten:

- 'Kan samenspelen met andere kinderen' (18%);
- 'Sociaal begrip voor andere kinderen' (10%).

²⁷ Een verschil van de groepsscores in percentage is noemenswaardig, als het verschil gelijk of groter dan 10% is.

	Experi- mentele groep			Controle groep			Vergelijking groeps- scores
Vergelijking Vaardigheden metingen	Nulmeting	Resultaat meting	Vershil in procenten	Nulmeting	Resultaat meting	Vershil in procenten	Vershil groepen
1. Zelfverzekerd in omgang ander kinderen	4,8	5,3	10%	4,8	5,5	15%	5%
2. Voelt zich veilig	5,1	5,4	6%	6	6,5	8%	2%
3. Reageert rustig op opmerkingen van een ander	3,4	5,3	56%	5,2	5,4	4%	52%
4. Reageert rustig op onvoorspelbare situaties	3,8	4,9	29%	4,6	5,6	22%	7%
5. Toegeeflijk en geduldig in omgang met andere kinderen	4,2	4,7	12%	5,4	5,8	7%	5%
6. Sociaal begrip voor andere kinderen	4,8	4,7	-2%	5,0	5,4	8%	10%
7. Sociaal vaardig in omgang met andere kinderen	4,8	4,2	-13%	5,0	4,6	-8%	5%
8. Vertrouwen in andere kinderen	4,1	5,5	34%	5,6	5,4	-4%	38%
9. Gaat goed om met ruzie en meningsverschillen	3,0	4,3	43%	4,5	4,6	2%	41%
10. Is aardig tegen andere kinderen	4,5	4,7	4%	5,5	5,4	-2%	6%
11. Kan samenwerken met andere kinderen	3,6	5,5	53%	4,0	5,4	35%	18%
12. Kan samenspelen met andere kinderen	5,4	5,7	6%	5,1	6,3	24%	18%

Tabel 6. Vergelijking kwantitatieve scores interview per vaardigheid

Legenda	
De scores zijn gemeten aan de hand van een tienpuntsschaal, waarbij 1 = weinig en 10 = veel	
Experimentele groep scoort hoger	
Controlegroep scoort hoger	

Schaalvragen	Groeps- gemiddelde nulmeting	Groeps- gemiddelde Resultaat meting
1. Ik heb vertrouwen dat het gaat lukken om te leren samen te spelen en werken	8	8,8
2. Ik ben gemotiveerd om te willen kunnen samen spelen en werken	9,8	9,6
3. Hoe denk je vandaag over jezelf op het gebied van samen spelen en werken	5,4	8,2
4. Waar sta je over een paar weken op het gebied van samenspelen en werken	6,4	
5. Hebben de dramalessen jou geholpen om te leren samenspelen en samenwerken		8,6
6. Heb je nog meer dramalessen nodig om je verder te helpen samen te spelen en werken		8,4

Tabel 7. Kwantitatieve groepsscore schaalvragen

Legenda	
De scores zijn gemeten aan de hand van een tienpuntsschaal, waarbij 1 = weinig en 10 = veel	

4.4 Schaalvragen

Aan de kinderen van de experimentele groep zijn schaalvragen voorgelegd die betrekking hebben op motivatie, vertrouwen, reflectie en hun zicht op voortgang. De schaalvragen van de resultaatmeting zijn uitgebreid met twee vragen die betrekking hebben op het nut van het inzetten van de dramalessen.

4.4.1 Kwantitatieve gegevens schaalvragen

Tabel 7 (pag. 38) geeft de gemiddelde groepsscore weer²⁸.

4.4.2 Kwalitatieve gegevens schaalvragen

De kwalitatieve gegevens bestaan uit opmerkingen die de kinderen hebben gemaakt om hun antwoorden toe te lichten²⁹. Voor dit onderzoek zijn deze gegevens indirect relevant.

4.4.3 Data-analyse schaalvragen

Alle kinderen van de experimentele groep:

- Hebben er veel vertrouwen in dat het hen gaat lukken om te leren samenspelen en samenwerken (gemiddeld cijfer: 8,8);
- Zijn gemotiveerd om te kunnen samenspelen en samenwerken (gemiddeld cijfer: 9,6);
- Scoren bij de nulmeting relatief laag als het gaat om hoe ze over zichzelf denken op het gebied van samenwerken en samenspelen (gemiddeld cijfer: 5,4);
- Scoren hoog bij de resultaatmeting als het gaat om hoe ze over zichzelf denken op het gebied van samenwerken en samenspelen (gemiddeld cijfer: 8,2);
- Hebben baat bij de dramalessen (gemiddeld cijfer: 8,6);
- Geven aan meer dramalessen nodig te hebben om hun vaardigheid verder te ontwikkelen (gemiddeld cijfer: 8,4).

²⁸ Zie bijlage 12 Kwantitatieve gegevens schaalvragen O.G.W..

²⁹ Zie bijlage 13 Kwalitatieve gegevens schaalvragen O.G.W..

4.5 Logboek

Tijdens de interventie van de experimentele groep is een logboek bijgehouden. Gedurende zeven weken is het gedrag van de kinderen met behulp van video-opnamen geregistreerd. De kinderen zijn per les gescoord op de aanwezigheid van de vaardigheden.

4.5.1 Kwantitatieve gegevens logboek

Tabel 8 (pag. 42) geeft de gemiddelde score van de experimentele groep in procenten weer³⁰.

4.5.2 Kwalitatieve gegevens Logboek

De observaties van de leerlingen vormen de kwalitatieve gegevens van het logboek³¹. Daaruit blijkt dat alle kinderen gedurende de dramalessen gemotiveerd en betrokken waren. Ze wilden graag meespelen en stelden zich leerbaar op. Het ene kind direct vanaf het begin, het andere kind is daarin gegroeid. Ieder kind heeft zijn eigen kwaliteiten laten zien en heeft een eigen positieve groei doorgemaakt.

4.5.3 Data-analyse logboek

Uit tabel 8 (pag. 42) blijkt dat zeven vaardigheden hoog scoren en vier vaardigheden laag. Daarnaast zijn er een aantal vaardigheden die gemiddeld scoren.

De vaardigheden die hoog scoren zijn:

- 'Kan samenwerken met andere kinderen' (100%);
- 'Kan samenspelen met andere kinderen' (100%);
- 'Betrokken' (97%);
- 'Motivatie/plezier' (94%);
- 'Er vindt interactie plaats' (93%);
- 'Aardig tegen andere kinderen' (93%);
- 'Sociaal vaardig' (89%).

³⁰ Zie bijlage 14 Kwantitatieve gegevens logboek.

³¹ Zie bijlage 15 Kwalitatieve gegevens logboek.

De vaardigheden die laag scoren zijn:

- 'Reageert rustig op opmerkingen van anderen' (55%);
- 'Reageert rustig op onverwachte situaties' (53%);
- 'Kan omgaan met emoties' (52%);
- 'Fysiek' (48%).

Tabel 9 (pag. 43) maakt de gemiddelde groepsscore per les zichtbaar. Zo is te analyseren welke vaardigheden een duidelijke groei hebben doorgemaakt. Dit zijn de volgende vaardigheden:

- 'Toont initiatief' (87%)³²;
- 'Alert/aandacht' (80%);
- 'Houdt zich aan de afspraken' (80%);
- 'Sociaal begrip' (79%);
- 'Voelt zich veilig' (78%);
- 'Vertrouwen in andere kinderen' (71%);
- 'Gaet goed om met meningsverschillen/ruzie' (71%) ;
- 'Zelfverzekerd in omgang met andere kinderen' (69%);
- 'Toegeeflijk en geduldig' (66%).

De vaardigheid 'Toont inlevingsvermogen' heeft een gemiddelde score van 68%, maar heeft geen duidelijke groei doorgemaakt.

³² Zie tabel 8 (pag. 42) voor de stijging in procenten.

Vaardigheden	Totale groepsscore in percentage
1. Betrokken	97%
2. Motivatie/ plezier	94%
3. Zelfverzekerd in omgang ander kinderen	69%
4. Vertrouwen in andere kinderen	71%
5. Voelt zich veilig	78%
6. Reageert rustig op opmerkingen van anderen	55%
7. Reageert rustig op onverwachte situaties	53%
8. Toegeeflijk / geduldig	66%
9. Sociaal begrip	79%
10. Sociaal vaardig	89%
11. Gaat goed om met meningsverschillen / ruzie	71%
12. Is aardig tegen andere kinderen	93%
13. Kan samenwerken met andere kinderen	100%
14. Kan samenspelen met andere kinderen	100%
15. Toont initiatief	87%
16. Kan omgaan met emoties	52%
17. Er vindt interactie plaats	93%
18. Toont inlevingsvermogen	68%
19. Fysiek	48%
20. Alert / aandacht	80%
21. Houdt zich aan de afspraken	80%

Tabel 8. Kwantitatieve groepsscores logboek per vaardigheid

	les						
	1	2	3	4	5	6	7
Vaardigheden	Gemiddelde score						
Betrokken	1,00	0,60	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Motivatie plezier	0,60	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Zelfverzekerd in omgang andere kinderen	-0,60	-0,50	0,00	1,00	0,60	1,00	1,00
Vertrouwen in andere kinderen	-0,60	-0,50	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Voelt zich veilig	-0,60	0,20	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00
Reactie op opmerkingen	-0,50	0,33	0,00	-0,20	0,60	0,00	0,50
Reactie op situaties	-0,50	0,33	0,00	-0,20	0,60	-0,20	0,50
Toegeeflijk / geduldig	-0,50	0,33	0,50	-0,20	0,60	0,50	1,00
Sociaal begrip	0,00	0,00	1,00	0,50	0,20	1,00	1,00
Sociaal vaardig	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,50
Omgaan met meningsverschillen	-1,00		1,00	0,50	1,00	0,00	1,00
Aardig tegen andere kinderen	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Samenwerken met andere kinderen		1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Samenspelen met andere kinderen	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Initiatief	0,00	0,33	1,00	1,00	0,60	1,00	1,00
Emotie	-0,33	-1,00	0,00	1,00	-0,20	0,00	1,00
Interactie	1,00	0,33	1,00	1,00	0,60	1,00	1,00
Inlevingsvermogen	0,33	-0,20	1,00	0,60	0,20	0,60	0,00
Fysiek	-0,60	0,20	-0,50	0,20	0,20	-0,20	0,50
Alert / aandacht	0,00	0,33	1,00	0,20	0,60	1,00	1,00
Houdt zich aan de afspraken	0,00	0,60	1,00	0,60	1,00	1,00	1,00

Tabel 9. Gemiddelde groepsscore logboek per les

Legenda	
De scores zijn een rekenkundig gemiddelde van de individuele scores, waarbij 1 = vaardigheid is positief waargenomen, 0 = vaardigheid is niet waargenomen en -1 = vaardigheid is negatief waargenomen	
Lage totaalscore	
Gemiddelde totaalscore	
Hoge totaalscore	
Geen waarnemingen gemeten	

4.6 Data-analyse vaardigheden

De data-analyse van de vaardigheden is gedaan op grond van de kwantitatieve gegevens van SCOL en het interview. Deze meetinstrumenten geven zicht op de generalisatie.

Tabel 10 (pag. 45) laat een overzicht zien van het verschil van de groepsscores van de vaardigheden, gecombineerd met twee meetinstrumenten. De tabel maakt zichtbaar dat bij de meetinstrumenten twee vaardigheden een mate van consistentie laten zien. Het betreft de volgende vaardigheden:

- 'Aardig doen';
- 'Omgaan met ruzie/meningsverschillen'.

Bij de vaardigheid 'Kan samenwerken met andere kinderen' is ook een verschil van 2% ten opzichte van de controlegroep te zien. Dit verschil geeft alleen geen duidelijke stijging aan, omdat de experimentele groep gelijk is gebleven en de controle groep 2% in waarde is gedaald (zie tabel 4 pag. 35).

Vaardigheden	SCOL Verschil groepsscores	Interview Verschil groepsscores
1. Zelfverzekerd in omgang ander kinderen		5%
2. Vertrouwen in andere kinderen		38%
3. Voelt zich veilig		2%
4. Reageert rustig op opmerkingen van anderen		52%
5. Reageert rustig op onverwachte situaties		7%
6. Toegeeflijk / geduldig		5%
7. Sociaal begrip		10%
8. Sociaal vaardig		5%
9. Gaat goed om met meningsverschillen / ruzie	6%	41%
10. Is aardig tegen andere kinderen	9%	6%
11. Kan samenwerken met andere kinderen	2%	18%
12. Kan samenspelen met andere kinderen	2%	18%

Tabel 10. Vergelijking scores van de vaardigheden met de verschillende meetinstrumenten

Legenda	
Experimentele groep scoort hoger	
Controlegroep scoort hoger	

Hoofdstuk 5 Data-interpretatie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvragen en de onderzoeksvraag, aan de hand van de theorie en de data afkomstig uit het onderzoek.

5.1 Deelvraag 1:

Hoe kan sociale competentie gemeten worden?

De metingen in het onderzoek zijn gedaan met behulp van SCOL, een semi-gestructureerd interview, de schaalvragen van O.G.W. en een logboek. Tabel 2 (pag. 29) laat zien hoe deze instrumenten integreren en zich verhouden ten opzichte van de onderdelen; attitude, kennis, reflectie en vaardigheden en dimensies; intra-persoonlijk, interpersoonlijk en maatschappelijk (Ten Dam et al., 2003).

5.2 Deelvraag 2:

Hoe kan met behulp van drama de sociale competentie vergroot worden?

Van der Ploeg (2005) benoemt verschillende aspecten om sociale competentie te vergroten³³. Daarom vormen de volgende aspecten de basis voor de dramalessen:

- Nieuwe vaardigheden als 'aardig doen', 'samenspelen' en 'omgaan met meningsverschillen/ruzie' worden aangeleerd;
- Stressfactoren worden verminderd door het creëren van een veilige sfeer met duidelijkheid en structuur;
- Proactieve factoren als sociale steun en een positief zelfbeeld, worden met de inzet van rollenspel en hulpkaarten gestimuleerd;
- Ontwikkelingstaken als rekening houden met elkaar, onafhankelijkheid vergroten, participeren in het onderwijs en het aangaan van vriendschappen zijn verweven in de dramalessen.

³³ Zie pag. 19 Vergroten sociale competentie.

5.3 Deelvraag 3:

Welke zijn de beschermende en welke de risicofactoren van de interventie van drama in dit onderzoek met deze doelgroep?

Zowel Jeninga (2008) als Vane (2005) onderschrijven het belang van het rekening houden met de beschermende en risicofactoren die de doelgroep met zich meebrengt. Het maken van een analyse geeft een duidelijk zicht op de beschermende factoren, ofwel de mogelijkheden van het onderzoek.

De belangrijkste risicofactoren zijn:

- Doelgroep: gebrek aan sociale competentie;
- Dramatraject: blokkades van kinderen;
- Onderzoeker: doorloopt een leerproces.

De belangrijkste beschermende factoren zijn:

- Doelgroep: klein groepje;
- Dramatraject: inzet duidelijke regels en persoonsvormende functie van drama;
- Onderzoeker: grote motivatie en nadruk op gewenst gedrag.

5.4 Deelvraag 4:

Hoe kan het dramatraject ingericht worden om zo snel mogelijk tot resultaten te komen en uit welke onderdelen bestaat dit traject?

Om snel met drama tot resultaat te komen, is maximaal rekening gehouden met de aspecten die sociale competentie vergroten (Van der Ploeg, 2005) en met de beschermende en risicofactoren.

Kinderen met agressief gedrag van het type 'Van je afslaan' hebben daarnaast een speciale aanpak nodig. Jeninga (2008) benoemt hiervoor behandelingsaccenten³⁴. Ook Vane (2005) benoemt aspecten³⁵. Met beiden is rekening gehouden bij de inrichting van de dramalessen.

³⁴ Zie pag. 18 Behandelingsaccenten agressief gedrag.

De volgende zes thema's staan centraal in de interventie met drama:

- Samenwerken;
- Samenspelen;
- Aardig doen/vrienden maken;
- Emoties herkennen/ervaren;
- Omgaan met meningsverschillen/ruzie;
- Omgaan met emoties van anderen.

De thema's komen voort uit de vaardigheden waarop de kinderen bij de meetinstrumenten zijn gescoord. Elke les behandelt een thema middels rollen- en improvisatiespel, hulpkaarten en kennis over de aan te leren vaardigheden.

5.5 Deelvraag 5:

Hoe kan met drama de transactie naar het dagelijkse leven gemaakt worden?

Huygen (2007) onderstreept bij generalisatie het belang van het vaak herhalen en oefenen van de nieuwe vaardigheden. Bij Kids' Skills wordt de schakel naar het echte leven gemaakt. Daarom is dit geïntegreerd in de interventie. Met de kinderen is besproken aan welke vaardigheden tijdens de dramalessen wordt gewerkt. Door de kinderen zelf de voordelen van de vaardigheden 'Samenspelen' en 'Samenwerken' te laten benoemen, zien zij het nut in van het aanleren van deze vaardigheden. Zij hebben zich sociale vaardigheden gegeneraliseerd met steun van een mascotte en supporters (elkaar, ouders en de onderzoeker).

5.6 Deelvraag 6:

Hoe scoren de kinderen van de experimentele groep aan het begin van het onderzoek en hoe scoren ze aan het einde van het onderzoek op het gebied van sociale competentie?

De metingen van SCOL en het semi-gestructureerd interview geven zicht op generalisatie. De totaalscores van SCOL en het semi-gestructureerd interview zijn

³⁵ Zie pag. 23 Drama.

gestegen ten opzichte van de controlegroep met respectievelijk 6% en 7%. Bij vier afzonderlijke vaardigheden van het interview is het verschil groter:

- 'Reageert rustig op opmerkingen van een ander kind' (52%);
- 'Gaet goed om met ruzie of meningsverschillen' (41%);
- 'Heeft vertrouwen in een ander kind' (38%);
- 'Samenwerken met andere kinderen' (18%).

De schaalvragen laten zien dat de kinderen van de experimentele groep:

- In hoge mate gemotiveerd zijn;
- Veel vertrouwen hebben om de vaardigheid eigen te maken;
- Zicht hebben op de voortgang van hun eigen proces.

De gegevens van het logboek laten een aantal vaardigheden zien die hoog scoren:

- 'Motivatie/plezier' (94%) en 'Betrokkenheid' (97%): de conclusie is dat de kinderen plezier hebben gehad en bereid zijn geweest om te leren;
- 'Samenwerken' (100%) en 'Samenspelen' (100%): de conclusie is dat de kinderen bewust bezig zijn geweest met samenspelen en samenwerken en dat ze deze vaardigheden goed hebben geoefend. Hetzelfde geldt voor de vaardigheid 'Er vindt interactie plaats' (93%);
- 'Aardig doen' (93%): de conclusie is dat de kinderen bereid zijn om, gedurende de hele les, aardig te doen tegen elkaar. Bij deze vaardigheid is de intrinsieke motivatie goed zichtbaar.

Een aantal vaardigheden van het logboek scoren laag. De lage scores op het gebied van vaardigheden als 'Kan omgaan met emoties', 'Reageert rustig op onverwachte situaties', 'Reageert rustig op opmerkingen van anderen' en 'Fysiek' laten zien dat een aantal kinderen hier moeite mee heeft. Dit is afhankelijk van de specifieke persoonskenmerken van een kind. Kinderen met kenmerken uit het Autisme Spectrum Stoornis (ASS) kunnen bijvoorbeeld meer moeite hebben met de vaardigheid 'Kan omgaan met emoties'. Jeninga (2008) benoemt dit ook. Hij zegt dat ieder kind met sociale en emotionele problemen uniek is en op zijn eigen manier op zijn omgeving reageert.

Een aantal vaardigheden hebben een duidelijke groei doorgemaakt. Deze zijn pas ontwikkeld zodra de kinderen zich veilig voelen en vertrouwen hebben in de anderen. In tabel 9 (pag. 43), die de groei van de vaardigheden zichtbaar maakt, is te zien dat de meeste vaardigheden pas de derde les worden ontwikkeld. Dit is kennelijk het moment waarop kinderen zich veilig genoeg voelen.

5.7 Deelvraag 7:

Onder welke omstandigheden is het dramatraject het meest effectief voor een kind, om de sociale competentie te vergroten?

Brugmans et al. (2006) schrijven dat een competentie een geheel van vier onderdelen is, namelijk kennis, vaardigheden, motivatie en persoonskenmerken. Uit data van het logboek en de schaalvragen komen alle onderdelen duidelijk naar voren:

- Motivatie en betrokkenheid;
- De aan te leren vaardigheden die aan bod zijn gekomen;
- Kennis over de vaardigheden die is opgedaan;
- Afhankelijk van de persoonskenmerken behalen kinderen een hoge of lage score bij verschillende vaardigheden.

Tijdens de lessen is er veel aandacht besteed aan het creëren van een veilige sfeer, duidelijke regels en het consequent toezien op de naleving daarvan. Met duidelijk resultaat. Het logboek maakt zichtbaar dat de kinderen vanaf de derde les zich veilig genoeg voelen om de vaardigheden te gaan oefenen.

SCOL en het interview laten zien dat generalisatie niet altijd optreedt. Beide meetinstrumenten laten bij Bushid geen generalisatie zien. Don laat bij het interview geen generalisatie zien. Bijzonder is dat Bushid tijdens de lessen wel een positieve

groei heeft doorgemaakt en Don zelfs gezien wordt als de dragende kracht van de groep³⁶.

Uit de individuele scores van Bushid en Don, blijkt dat ze bij de resultaatmeting van het interview laag scoren op de volgende vaardigheden³⁷:

- Het kind is zelfverzekerd in omgang met andere kinderen;
- Het kind voelt zich veilig in de groep.

Dit maakt duidelijk dat de jongens in de klassensituatie zich niet veilig en zelfverzekerd genoeg voelen. Kinderen moeten zich in het algemeen - dus ook buiten de dramalessen - veilig en zelfverzekerd voelen. Dit is een noodzakelijke voorwaarde om de vaardigheden in verschillende situaties te oefenen zodat generalisatie optreedt. Huyghen (2007, p. 77) schrijft dan ook: *"Om generalisatie te kunnen realiseren, is het vaak herhalen en oefenen van het nieuwe sociale gedrag een belangrijke voorwaarde"*.

Het gedrag van Bushid is, volgens zijn leerkracht, te wijten aan zijn onveilige thuissituatie. Hier worden de persoonskenmerken, het vierde onderdeel van de competentie, zichtbaar. De bereidheid van Bushid om te willen leren is groot, maar zijn thuissituatie weerhoudt hem van generalisatie. Bij Don zijn, naast dat hij zich in de klas niet veilig en zelfverzekerd voelt, geen verdere conclusies mogelijk.

De conclusie is dat het dramatraject het meest effectief is als alle vier de onderdelen van sociale competentie; motivatie, vaardigheden, kennis en persoonskenmerken, aanwezig zijn. Om generalisatie te realiseren moet de directe omgeving (klas, buiten of thuis) veilig genoeg zijn, zodat ze de vaardigheid ook daar kunnen oefenen en laten zien.

³⁶ Zie bijlage 14 Kwantitatieve gegevens logboek en bijlage 15 Kwalitatieve gegevens logboek.

³⁷ Zie bijlage 10 Kwantitatieve gegevens semi-gestructureerd interview.

5.8 Deelvraag 8:

Welke vaardigheden zijn het meeste geschikt om te ontwikkelen met behulp van drama?

Bij de meetinstrumenten die generalisatie zichtbaar maken, is te zien dat met dit dramatraject de vaardigheden 'Aardig doen' en 'Omgaan met meningsverschillen/ruzie' het meest ontwikkeld zijn.

Uit verdere analyse van de lessen³⁸ blijkt dat alle aan te leren vaardigheden voldoende aan bod zijn gekomen. Er zijn echter vaardigheden meer dan gemiddeld aan bod geweest. De vaardigheden 'Omgaan met meningsverschillen/ruzie', 'Aardig doen' en 'Samenwerken/samenspelen' zijn elk in twee lessen behandeld. Bijzonder is dat de laatste vaardigheid geen duidelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt, ondanks de ruime aandacht daarvoor.

5.9 Onderzoeksvraag en conclusie:

Wat is het effect van drama als orthopedagogisch middel bij vijf kinderen in de leeftijd van zeven tot en met negen jaar uit de middenbouw die agressief gedrag vertonen van het type 'van je afslaan' en een handelingsverlegenheid hebben op het gebied van samenspelen en samenwerken?

In dit onderzoek, bij deze kinderen en met dit dramatraject is gebleken dat drama een positief effect heeft op kinderen. Alle kinderen hebben tijdens de dramalessen laten zien dat ze veel van de vaardigheden, die horen bij sociale competentie, kunnen inzetten. De motivatie en betrokkenheid bij drama was hoog, vooral ook de intrinsieke motivatie om de vaardigheden 'Samenwerken' en 'Samenspelen' zich eigen te maken. Met een gemiddeld cijfer van 8,6, geven de kinderen aan dat de lessen hen geholpen hebben om deze vaardigheden aan te leren.

Volgens Harinck (2007) is het doel van een experiment aan te tonen of een bepaalde aanpak effectief is. SCOL en het interview laten een stijgende lijn zien van

³⁸ Zie bijlage 16 Analyse vaardigheden dramalessen experimentele groep.

generalisatie met respectievelijk 6% en 7%. Bij vier afzonderlijke vaardigheden van het interview is het verschil groter, variërend van 18% tot maar liefst 52%. Het experiment is effectief gebleken, ondanks het feit dat de stijging onder de 10% is gebleven. De kinderen hebben een zichtbare groei doorgemaakt.

Duidelijk is dat vanaf de derde les kinderen zich veilig voelen om zich open te stellen om te leren. Een significante stijging is gezien het korte tijdsbestek van zeven lessen, niet mogelijk. Het vaak oefenen en herhalen is essentieel. Huyghen (2007) benoemt dit ook. Het aanbieden van meer dramalessen is wenselijk, ook volgens de kinderen zelf. Met een gemiddeld cijfer van 8,4 geven ze bij de schaalvragen aan meer lessen nodig te hebben om te leren samenwerken en samenspelen.

5.9 Aanbevelingen

Gezien de resultaten van dit onderzoek is het aan te bevelen om meer gebruik maken van drama in de klas. De kinderen zijn gemotiveerd en het beïnvloedt het pedagogisch klimaat positief. Daarnaast biedt de persoonvormende functie van drama hulp bij het aanleren van vaardigheden. In combinatie met Kids' Skills, kan generalisatie gerealiseerd worden. Om zichtbaar resultaat te boeken is het wenselijk om minimaal tien lessen te geven. Bij het onderzoeksverslag hoort een lessenserie van tien lessen met handreikingen om leerkrachten te ondersteunen.

Niet elke leerkracht voelt zich competent genoeg om dramalessen te geven. Daarom wordt teamteaching aanbevolen. Teamteaching is een onderwijsvorm waarbij meerdere leraren samenwerken bij het geven en organiseren van onderwijs. Hierdoor kan meer op maat gesneden hulp geboden worden.

Scholen worden geadviseerd om gebruik te maken van een Remedial Teacher die drama integreert in zijn handelingsplannen. Drama is een uitstekend orthopedagogisch middel om kinderen met een achterstand op het gebied van sociaal-emotionele en/of leerontwikkeling te begeleiden. Met het oog op de onderwijsontwikkeling en de inclusiegedachte is dit echter wel een discussiepunt.

Hoofdstuk 6 Evaluatie

"Wie niets doet met de kennis die hij bezit, weet eigenlijk niets" (Cicero)

Passie voor drama. Drama integreren in het onderwijs. Mijn handelingsverlegenheid op het gebied van samenwerken met kinderen met een gedragsprobleem. Een Oplossingsgerichte kijk op het onderwijs.

Vorig jaar, juni 2009, had ik een duidelijk beeld van hoe mijn onderzoek eruit moest gaan zien. Dit zorgde ervoor dat ik in de zomervakantie al aan de slag kon gaan. Processen als het formuleren van deelvragen en onderzoeksvraag, het vinden van geschikte kinderen en het zoeken naar de juiste meetinstrumenten verliepen voorspoedig.

Het literatuuronderzoek was een leermoment; het bestuderen van de literatuur vond ik interessant, maar de uitdaging was vooral de essentiële onderdelen eruit te halen voor mijn theoretisch kader. Het was net puzzelen; steeds vond ik een passend stukje, die mijn onderzoekspuzzel weer completer maakte.

.

Uiteindelijk had ik voldoende handvatten om mijn dramatraject goed in te richten en kon ik aan de slag met de interventie.

De dramalessen met de kinderen waren een cadeautje: enthousiaste en gemotiveerde kinderen en een goede, gezellige sfeer. In het begin waren de kinderen, ieder voor zichzelf, op zoek naar de grenzen. Met duidelijke regels, consequente aanpak, het tonen van acceptatie en respect voor het kind, voelden ze zich al snel veilig genoeg om mee te doen aan de dramaoefeningen. De kinderen stonden tijdens de dramalessen echt in de spotlights. De lessen verliepen gezellig en ik hoefde weinig te mopperen. De kinderen stelden zich leerbaar op om te leren samenwerken en samenspelen. Bij het afsluitende feestje was een duidelijk samenzijn te zien.

Het focussen op gewenst gedrag, heeft de positieve sfeer enorm bevorderd. Kids' Skills en het Oplossings Gericht Werken hebben hier zeker een rol ingespeeld. De cursus Kids' Skills heeft mij inzicht gegeven in de elementaire vaardigheden die nodig zijn om een goed pedagogisch klimaat te creëren. Ik heb een beeld gekregen van mijn sterke punten:

- Motiveren en enthousiasmeren;
- Respectvol;
- Communicatief;
- Kijken naar het kind;
- Loslaten van vooroordelen;
- Positieve kant benadrukken;
- Rustige uitstraling.

Ook heb ik een aantal elementen meegenomen naar mijn dramalessen:

- Denken in mogelijkheden;
- Loslaten van de uitkomst, werken met dat wat de ander aangeeft;
- Focus op gewenst gedrag;
- De essenties van het voeren van een oplossingsgericht gesprek (luisteren naar het kind, concreet maken van situaties, niet invullen en richting geven aan een gesprek).

Door bewust met deze elementen te gaan spelen, heb ik ervaren dat het een positieve uitwerking heeft op kinderen. Je creëert een goede sfeer. Ik weet nu hoe ik het beste kan samenwerken met kinderen met een gedragsprobleem. Heel leerzaam!

Ouders van kinderen kwamen naar mij toe om te vertellen dat hun kinderen thuis enthousiast vertelden over de dramalessen en dat ze het leuk hebben gevonden. Zelfs kinderen die normaal thuis weinig over school vertellen, kwamen met enthousiaste verhalen thuis. De ouders wisten niet wat ze meemaakten.

Cemil, (10 jaar) schreef mij het volgende:

"Je legde alles goed uit en je werd niet zo snel boos. Als ik iets niet snapte hielp je me. De andere jongens waren geen vrienden van mij, maar jij hielp me om met hen vrienden te worden. Ik vond het ontzettend leuk!!" .

En Emilio, (9 jaar) vertelde me *"Ik heb nu gemerkt dat het fijn is om samen leuke dingen te doen"*.

De dataverzameling en interpretatie, verliepen in het begin moeizaam. Ik had veel gegevens, zowel kwantitatief als kwalitatief en vond het lastig om de gegevens op een goede manier te ordenen en interpreteren.

Achteraf kan ik concluderen dat ik bij de dataverzameling geleerd heb om:

- Gegevens op een goede manier te sorteren;
- De informatie helder te noteren;
- Duidelijke tabellen te gebruiken, die in een oogopslag laten zien wat de resultaten zijn.

Ook het onderdeel data-interpretatie heeft mij een aantal leermomenten opgeleverd:

- Goed leren analyseren;
- Zoeken naar samenhang en verbanden tussen de gegevens;
- Objectiviteit bewaken;
- Juiste interpretatie van gegevens.

Tijdens het beantwoorden van de deelvragen en onderzoeksvraag heb ik ervaren hoe de praktijkervaringen weer terug te koppelen zijn naar de gevonden theorie. De cirkel was rond en de laatste puzzelstukjes heb ik gevonden om de puzzel compleet te maken.

Bij het schrijven van het onderzoeksverslag was het aantal woorden per hoofdstuk een vaststaand gegeven. Het was voor mij niet altijd even gemakkelijk om binnen deze marge te blijven. Ik wil graag zo volledig mogelijk zijn en alle invalshoeken en

benaderingen inventariseren en integreren. Dit gaat vaak gepaard met grote lappen tekst. Het dwong mij om nog beter na te denken over hoe ik de informatie zo helder, beknopt en duidelijk mogelijk kan beschrijven. En dus ook goed nadenken over wat ik wil overbrengen. Het werd voor mij een uitdaging om de teksten zoveel mogelijk bij te schaven en de informatie te verfijnen. Dit geldt ook voor het maken van de samenvattingen. Goed nadenken over de kern van het hoofdstuk en dat op een beknopte en duidelijke manier beschrijven. Ik heb hierdoor ook geleerd om beter en zakelijker te schrijven.

Mijn rol als 'critical friend' heb ik als zeer waardevol ervaren. Met een kritisch oog het werk van anderen bekijken. Vervolgens met opbouwende feedback de ander verder helpen in het onderzoeksproces. En vice versa, want het werk van anderen heeft mij weer verder in mijn onderzoeksproces gebracht. Het heeft mij scherper en kritischer gemaakt. Ook het ontvangen van feedback van mijn 'critical friends' was leerzaam. Ik waardeer het dat ze de moeite hebben genomen om kritisch naar mijn werk te kijken.

Als leerkracht heb ik de bevestiging gekregen dat drama werkt. Mijn enthousiasme en gevoel voor drama is terecht. Het zou fijn zijn als mijn onderzoek ertoe bijdraagt dat leerkrachten meer drama gaan integreren in hun lessen.

In de toekomst wil ik in mijn lessen nog meer drama gaan inzetten voor verschillende doeleinden. Daarnaast ook meer Kids' Skills gaan gebruiken voor het aanleren van nieuwe vaardigheden.

Inmiddels heb ik in mijn reguliere lessen het Oplossings Gericht Werken geïntegreerd en vooral het focussen op gewenst gedrag. Dit heeft mij al veel goede dingen opgeleverd. Zelfs in mijn dagelijkse leven. Bij momenten van weerstand heb ik geleerd om mezelf meer te focussen op de positieve dingen. Dit werkt zeer motiverend. De zon schijnt nu veel sneller!

Als Remedial Teacher heb ik geleerd om:

- Gedegen onderzoek te plegen;
- Een duidelijk doel voor ogen hebben van wat ik wil onderzoeken;

- Zakelijk en helder schrijven;
- Een goede analyse en interpretatie van de gegevens weergeven;
- Een duidelijk plan voor ogen hebben;
- Maar vooral, te blijven kijken naar het kind!

In de toekomst wil ik meer gaan werken met kinderen met (lichte) gedragsproblemen. Ik ben er inmiddels achter dat drama een perfect middel is om deze kinderen te bereiken, te motiveren en ze uit de negatieve spiraal te halen. Ik heb bovendien voldoende handvatten gekregen om samen te werken met kinderen die probleemgedrag vertonen. Mijn overtuiging is bevestigd: het gedrag van de kinderen is een roep om hulp. Het is onmacht en geen onwil.

Ook wil ik mezelf meer verdiepen in het Oplossings Gericht Werken en het voeren van oplossingsgerichte gesprekken. Ik heb ervaren dat deze manier van werken goed aansluit bij de wijze waarop ik in het leven sta en met kinderen om ga.

Op het persoonlijk vlak heb ik ervaren dat het belangrijk is om op tijd mijn grenzen aan te geven. Studeren is leuk, maar het mag niet ten koste gaan van het dagelijkse leven en gezondheid. Goed timemanagement en geregeld de studie aan de kant schuiven zijn een voorwaarde om een tweejarige Masterstudie in combinatie met werk, gezin en zwangerschap vol te houden.

Nawoord

Via deze weg wil ik een aantal mensen bedanken die tijdens mijn onderzoek een grote steun voor mij zijn geweest.

- Mirelle Vermeulen, die het (gekke) idee opperde om de studie Remedial Teacher te gaan volgen.
- De kinderen, voor hun enthousiasme en motivatie tijdens mijn dramalessen.
- Johan Buizert, directeur van de Driestam, voor zijn steun en vertrouwen.
- Mijn collega's, die de moeite hebben genomen om de meetinstrumenten in te vullen.
- Drs. Swaantje de Bekker mijn studiebegeleider, voor haar opbouwende feedback, ondersteuning en nieuwe inzichten.
- Mijn 'critical friends' voor hun steun en het werpen van een kritische blik.
- Mijn studiegenoten, voor de gezellige en inspirerende donderdagavonden.
- Mijn vrienden, voor het vertrouwen en geduld om mij gedurende de twee studiejaren 'los te laten', waardoor ze mij minder zagen.
- Paula Blonk, die mijn onderzoeksverslag in haar nachtelijke uren heeft doorgenomen en voorzien heeft van treffende feedback.
- Saskia van Zanten, voor de fijne gesprekken, haar vriendschap en steun.
- Geert Tomesen, voor zijn feedback, nieuwe inzichten en zijn liefdevolle steun en geduld ook als ik het even niet meer zag zitten.
- Jaromir Tomesen, die mij nog steeds lief vindt, ondanks dat ik in het weekend vaak achter de computer zat en niet mee ging zwemmen.
- Mijn ouders, voor het inzicht dat kennis betrekkelijk is en dat het belangrijk is om van de kleine dingen in het leven te genieten.

Met hun steun, hulp, support en feedback is het mij gelukt om dit onderzoek met een goed en trots gevoel af te ronden! Dank jullie wel!

Patricia Tomesen – de Jong (juni, 2010)

Literatuuropgave

- Beuer C. & Furman, B (2009). *Helping Kids Take Charge*, <http://psychotherapynetworker.org> geraadpleegd 20 mei 2010 van <http://www.psychotherapynetworker.org/component/content/article/87-general/685-novemberdecember-2009?q=november+2009>.
- Brugmans, N., Teeuwissen, M. & Genderen, R. van (2006). *Bronnenboek: Sociale Competentie*. Rotterdam: Stichting de meeuw Rotterdam.
- Dam, G. ten, Volman, M., Westerbeek, K., Wolfgram, P. & Ledoux, G. (2003). *Sociale competentie langs de meetlat, het evalueren en meten van sociale competentie*. Den Haag: Transferpunt Onderwijsachterstanden.
- Durrant, M. (2009). *Creatieve oplossingen bij gedragsproblemen op school*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant-Uitgevers.
- Furman, B. (2008). *Kids' Skills*. Soest: Nelissen.
- Harinck, F. (2007). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant-Uitgevers.
- Huyghen, A-M. (2007). *Grensverleggend; Onderzoek naar een leerlingpopulatie van cluster 4 en evaluatie van de training "Omgaan met sociale grenzen"*. (Gepubliceerde dissertatie ter verkrijging van het doctoraat in de Gedrags- en Maatschappijwetenschappen). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Jeninga, J. (2008). *Professioneel omgaan met gedragsproblemen*. Baarn: Hbuitgevers.
- Jong, P. de & Berg, I.K. (2004). *De kracht van oplossingen. Een handreiking voor leraren*. Amsterdam: Harcourt Book Publishers Publisher.
- Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J., & Scheepsmma, W. (2007). *Ontwikkeling door Onderzoek. Een handreiking voor leraren*. Utrecht – Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

- Nederlandse Vereniging voor Dramatherapie (N.V.D.T.), www.dramatherapie.eu (z.d.) geraadpleegd op 15 december 2009 van <http://www.dramatherapie.eu/index.php/informatie-voor-verwijzers/doelstellingen>.
- Måhlberg, K. & Sjöblom, M. (2008). *Oplossingsgericht onderwijs*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant-Uitgevers.
- Pijper, G. (2004). *Drama voor de beroepspraktijk*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.
- Ploeg, J. D. van der, (2005). *Behandeling van gedragsproblemen. Initiatieven en inzichten*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rooyackers, P. (2006). *Honderd nieuwe dramaspelen*. Katwijk: Panta Rhei.
- Vane, S. (2005). *Werken met drama. Drama Activiteiten voor agogische beroepen*. Soest: Nelissen.

Overzicht bijlagen

Bijlage 1	Missie en visie van Saltoschool de Driestam
Bijlage 2	Voorbeeld dramalessen controlegroep
Bijlage 3	Meetinstrument SCOL
Bijlage 4	Meetinstrument semi-gestructureerd interview
Bijlage 5	Meetinstrument schaalvragen O.G.W.
Bijlage 6	Meetinstrument logboek
Bijlage 7	Voorbeeld dramalessen experimentele groep
Bijlage 8	Kwantitatieve gegevens SCOL
Bijlage 9	Kwalitatieve gegevens SCOL
Bijlage 10	Kwantitatieve gegevens semi-gestructureerd interview
Bijlage 11	Kwalitatieve gegevens semi-gestructureerd interview
Bijlage 12	Kwantitatieve gegevens schaalvragen O.G.W.
Bijlage 13	Kwalitatieve gegevens schaalvragen O.G.W.
Bijlage 14	Kwantitatieve gegevens logboek
Bijlage 15	Kwalitatieve gegevens logboek
Bijlage 16	Analyse vaardigheden dramalessen experimentele groep

Bijlage 1 Missie en visie van Saltoschool de Driestam

Saltoschool de Driestam, is een jenaplanschool voor basisonderwijs en werkt volgens de principes van Peter Petersen aan een veilige leef- en werkgemeenschap.

De missie van Saltoschool de Driestam luidt:

de Driestam wil het kind begeleiden op weg naar volwassenheid. Het kind zal als zelfstandig denkend en handelend mens zijn eigen weg moeten kunnen gaan. Het zal moeten beseffen, dat naast hem nog vele andere verschillende individuen tot dezelfde samenleving behoren en dat er een stuk natuur is waarvoor respect en zorg dient te worden opgebracht. Zijn eigen doen en laten moet hij kunnen en durven afmeten aan het algemeen normenpatroon, dat geen vaststaand geheel is, maar kan veranderen zoals de hele samenleving in verandering is.

We werken binnen het jenaplanconcept aan een veilige omgeving.

Dit gegeven meegenomen willen we werken aan onze missie met de volgende **visie**:

Op Saltoschool de Driestam:

- werken we volgens de uitgangspunten en principes van het jenaplanonderwijs met een ritmisch weekplan waarin de componenten gesprek, werk, spel en viering altijd terug te vinden zijn.
- is elk kind uniek
- wordt gewerkt in een goed pedagogisch klimaat aan een omgeving en sfeer die veiligheid en vertrouwen waarborgt
- in deze omgeving willen we werken met de principes van basisontwikkeling in de onderbouw, en ontwikkelingsgericht onderwijs in de midden- en bovenbouw, waarbinnen kinderen zich ontwikkelen tot competente, autonome en sociale mensen.
- dat betekent dat vaardigheden aangeleerd worden op sociaal-emotioneel, motorisch en cognitief gebied
- en dat betekent ook dat wereldoriëntatie en taal (cyclisch) in thema's wordt aangeboden
- gaan we er van uit dat elk kind op zijn eigen tempo kan werken en zich ontwikkelen
- werken we met een leerlingvolgsysteem waarbinnen het mogelijk is kinderen "op maat" te helpen
- kennen kinderen de afspraken en leren ze binnen deze afspraken om te gaan met vrijheid.
- is er een omgeving waarbinnen de nieuwsgierigheid geprikkeld wordt
- staat samenwerken en samen leren hoog in het vaandel
- geven we de kinderen de mogelijkheden zelfstandig te zijn en (eigen)verantwoordelijkheid te dragen.
- werken we met heterogene groepen, die we stamgroepen noemen

- werken we in clusters van vier groepen waarin zowel de onder- de midden- als de bovenbouw vertegenwoordigd is.
- gaan we er van uit dat je een school samen maakt met leerkrachten, kinderen en ouders.
- is er ook voor ouders een omgeving van veiligheid vertrouwen en wederzijds respect
- weten ouders bij het aanmelden wat jenaplanonderwijs betekent en wat dit voor hen inhoudt
- hebben de ouders de ruimte om mee na te denken, initiatieven te nemen en zaken uit te voeren binnen de gemaakte gezamenlijke afspraken
- gaan we er van uit dat de school een afspiegeling is van de inwoners van de stad Eindhoven en is respect voor ieders cultuur
- werken we met de partners volgens een pedagogisch raamplan aan een veilig Spilcentrum met een peuterspeelzaal, kinderdagverblijf en buitenschoolse opvang

en....

gaan kinderen met plezier naar school en blijven plezier in leren houden als ze na acht jaar de school verlaten.

Bijlage 2 Voorbeeld Dramales controlegroep

<i>Datum</i>	24 maart 2010	
<i>Lesdoelen</i>	<i>De kinderen maken kennis met verschillende drama oefeningen.</i>	
<i>Verloop Les</i>		<i>Aandachtspunten lkr.</i>
1.start 11.30 – 11.45 uur <u>Warming-up</u> In kring Hallo..., dag		Sfeer/ veiligheid Duidelijk / consequent Plezier? Ontspanning?
2. kern 11.45 – 12.10 uur <u>Jabbertalk</u> Nodig: hulpkaarten Wie waar wat <u>"freeze" inspringspel</u> Met zin als uitgangspunt <u>De deur</u>		
3. Slot 12.10 – 12.15 uur Kort ervaringen bespreken		
Bijzonderheden Aandachts- punten volgende keer		

Hulpkaarten Wie-waar-wat

Wie Sinterklaas	Waar Badkamer	Waarover Broodtrommel	Wie Bert
Wie Politieagent	Waar Park	Waarover Voetbal	Wie Ernie
Wie Kabouter	Waar Voetbalveld	Waarover Geld	Wie Donald Duck
Wie Meester	Waar Klaslokaal	Waarover Pizza	Wie Pizzabezorger
Wie Brandweerman	Waar Brandend huis	Waarover TV	Wie Stratenmaker
Wie Michael Jackson	Waar Zwembad	Waarover Fiets	Wie Bakker
Wie Baby	Waar Sesamstraat	Waarover Krant	Wie Fietsenmaker
Wie Voetballer	Waar In de bus	Waarover Appel	Wie Kok
Wie Pino	Waar Efteling	Waarover Vieze geur	Wie Krantenbezorger

Bijlage 3 Meetinstrument SCOL

Vragenlijst SCOL

Naam kind: _____

Datum: _____

Ingevuld door: _____

1. Aardig doen

1.1. Biedt excuses aan als hij onaardig heeft gedaan tegen een ander.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

1.2. Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

1.3. Helpt een ander.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

1.4. Zegt iets aardigs tegen een ander.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

2. Samen spelen en werken

2.1. Houdt zich aan een afspraak.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

2.2. Draagt ideeën aan bij een gezamenlijke activiteit.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

2.3. Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

3. Omgaan met ruzie3.1. Luistert bij een ruzie naar de ander.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

3.2. Verzint een oplossing bij een ruzie.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

3.3. Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt.**1= nooit 2= zelden 3= soms 4= geregeld 5= vaak.**

Opmerkingen:

Bijlage 4 Meetinstrument semi-gestructureerd interview

Vragenlijst Semi-gestructureerd interview

Naam kind: _____

Datum: _____

Ingevuld door: _____

1. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind is zelfverzekerd in omgang met andere kinderen*1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

2. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

3. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

4. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind voelt zich veilig in de groep*1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

5. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

6. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

7. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?

Het kind reageert rustig op opmerkingen van een ander kind.

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

8. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

9. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

10. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?

Het kind reageert rustig op onvoorspelbare situaties met andere kinderen.

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

11. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

12. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

13. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind is toegeeflijk en geduldig in de omgang met andere kinderen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

14. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

15. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

16. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind heeft sociaal begrip voor andere kinderen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
weinig *veel*

Bijvoorbeeld:

17. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties
- D: tijdens de gym
- E: Anders namelijk,.....

18. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

- A: tijdens het werken
- B: tijdens de pauze
- C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

19. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind is sociaal vaardig (bedreven) als het gaat om de omgang met andere kinderen*1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

20. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

21. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

22. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind heeft vertrouwen in andere kinderen*1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

23. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

24. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

25. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind gaat goed om met ruzie of meningsverschillen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

26. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

27. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

28. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind is aardig tegen andere kinderen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

29. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

30. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

31. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind kan samenwerken met andere kinderen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

32. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

33. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

34. In welke mate vertoont dit kind het volgende kenmerk? En kun je voorbeelden noemen?*Het kind kan samenspelen met andere kinderen*

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

*weinig**veel*

Bijvoorbeeld:

35. Wanneer komt dit kenmerk het meest naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

36. Wanneer komt dit kenmerk het minst naar voren?

A: tijdens het werken

B: tijdens de pauze

C: tijdens de vrije situaties

D: tijdens de gym

E: Anders namelijk,.....

Bijlage 5 Meetinstrument schaalvragen

1. Schaalvragen OGW Nulmeting

Hoe groot is je vertrouwen dat het je gaat lukken om te leren samen te spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hoe graag wil je samen kunnen spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hoe denk je vandaag over jezelf op het gebied van samen spelen en samen werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hoe denk je dat het over een paar weken is?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

2. Schaalvragen OGW Resultaatmeting

Hoe groot is je vertrouwen dat het je gaat lukken om te leren samen te spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hoe graag wil je samen kunnen spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hoe denk je vandaag over jezelf op het gebied van samen spelen en samen werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Hebben de dramalessen jou geholpen om te leren samen spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Denk je dat je nog dramalessen nodig hebt, om je verder te helpen te leren samen spelen en werken?

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Bijlage 6 Meetinstrument logboek

Les / Datum	
Lesdoelen	
Opgevallen	
Start	
Kern	
Afsluiting	
Aandachtspunten voor de volgende week:	

Naam kind:

Te letten op eventueel aanwezige gedragskenmerken	Gedrag / signalen Kind	Interpretatie	Reflectie lkr.	Reflectie kind?
Betrokken Motivatie / plezier Zelfverzekerd in omgang andere kinderen Vertrouwen in andere kinderen Voelt zich veilig Reactie op opmerkingen Reactie op situaties Toegeeflijke en geduldig Sociaal begrip Sociaal vaardig Omgaan met meningsverschillen/ruzie Aardig tegen andere kinderen Samenwerken met andere kinderen Samenspelen met andere kinderen Initiatief Emotie Interactie Inlevingsvermogen Fysiek Alert/ Aandacht Houdt zich aan de afspraken				

Bijlage 7 Voorbeeld dramaless experimentele groep

<i>Datum</i>	24 maart 2010 <i>thema: "Emoties herkennen / ervaren"</i>	
<i>Lesdoelen</i>	<i>De kinderen leren te kijken en te luisteren naar elkaar; De kinderen leren hoe het is om samen te spelen; De kinderen ervaren verschillende emoties aan te nemen; De kinderen leren begrip te tonen voor de ander; De kinderen leren rekening te houden met de gevoelens van een ander; De kinderen ervaren dat niet alleen de sterkste de winnaar hoeft te zijn.</i>	
<i>Verloop Les</i>		<i>Aandachtspunten lkr.</i>
1.start 8.45 –9.00 uur Terugkoppeling vorige les: Hoe gaat het met fijn samenspelen en samenwerken? Lesdoelen benoemen. Afspraken van drama herhalen. <u>Warming-up:</u> rondlopen in ruimte met emoties (blij, bang, bedroeft, boos) <i>Doel: ervaren van de vier emoties, bevorderen van kijken en luisteren naar elkaar en het bevorderen van het samenspel</i> 2. kern 9.00 – 9.20 uur <u>De bus</u> (emoties: blij, bang, bedroeft, boos) <i>Doel: inleven in de vier emoties, leren kijken en luisteren naar elkaar en bevorderen van het samenspel</i> <u>Rollenspel Pantomime</u> <i>Doel: het bevorderen van lichaamsbewustzijn, de verbeelding en het improvisatiespel te bevorderen, stimuleren van samenspel, leren kijken en luisteren naar elkaar.</i> Nodig: Hulpkaarten "Jabbertalk / Pantomime" 3. Slot 9.20 –9.30 uur Worsteltoernooi <i>Doel: het bevorderen van lichaamsbewustzijn, beheersing van het lichaam, stimuleren samenspel, leren kijken naar elkaar, ervaren dat niet de sterkste wint, maar degene met de beste mimiek.</i> Terugkoppeling lesdoelen		Algemeen Sfeer/ veiligheid Duidelijk / consequent Probleemoplossend Complimenten: doelen x kracht Sensitiviteit / grounding Responsiviteit Interactie Affectie Gedragregulerend Negativiteit negeren Relatie, competentie, autonomie Rol <u>Coach:</u> stimuleren, motiveren proces bewaken <u>Acteur:</u> meespelen, voorspelen <u>Spiegel:</u> symmetrische reactie
Bijzonderheden Aandachtspunten volgende keer		

Afspraken van drama

Zo houden we de dramalessen leuk!

- 1,2,3 AKTIE = beginnen met drama
- ROND HET AF = eindigen met drama
- FREESE; even bevroren
- Klaar? Applaus!
- Meespelen met de ander; we blokkeren niet!
- Respect voor jezelf, de ander en je omgeving!
- We luisteren en kijken naar elkaar
- Het publiek is stil. Natuurlijk mogen we lachen als het leuk is!
- Wij zijn grappig, maar doen niet alsof!
- Wij lachen met elkaar
- Geweld en schelden? Nee!

Hulpkaarten Jabbertalk/Pantomime

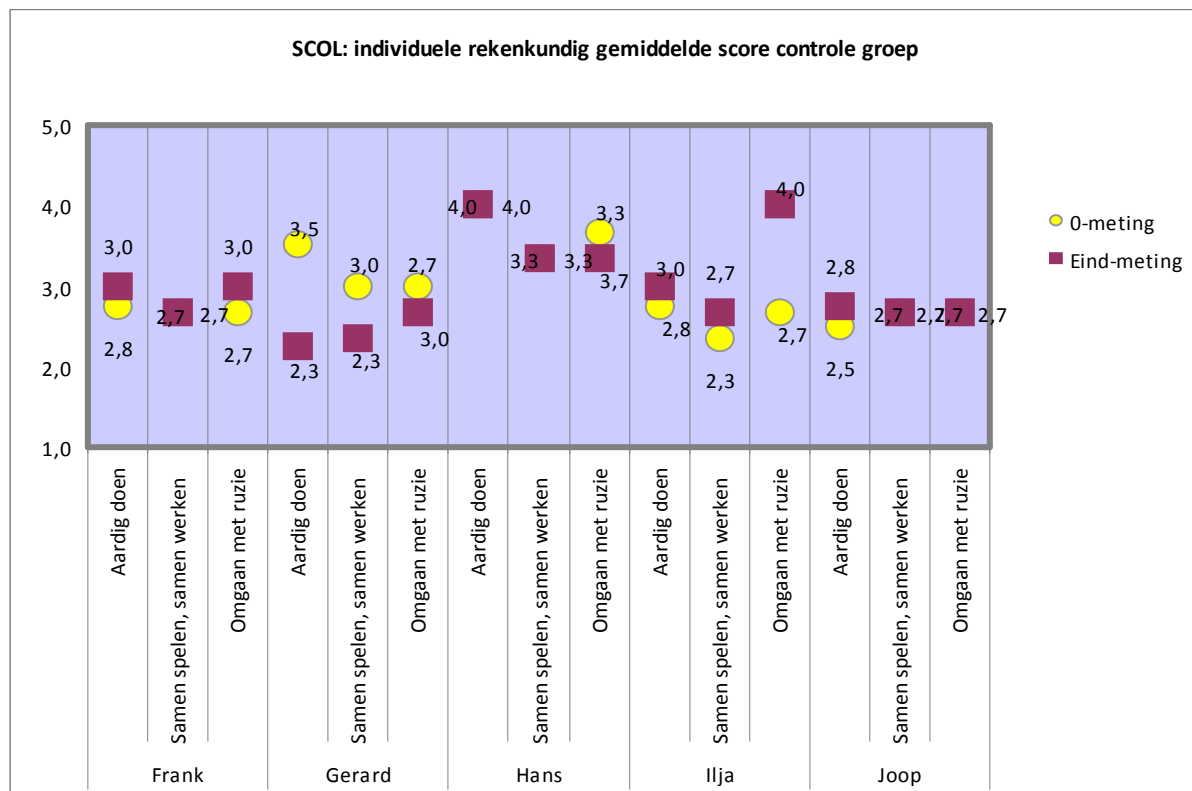
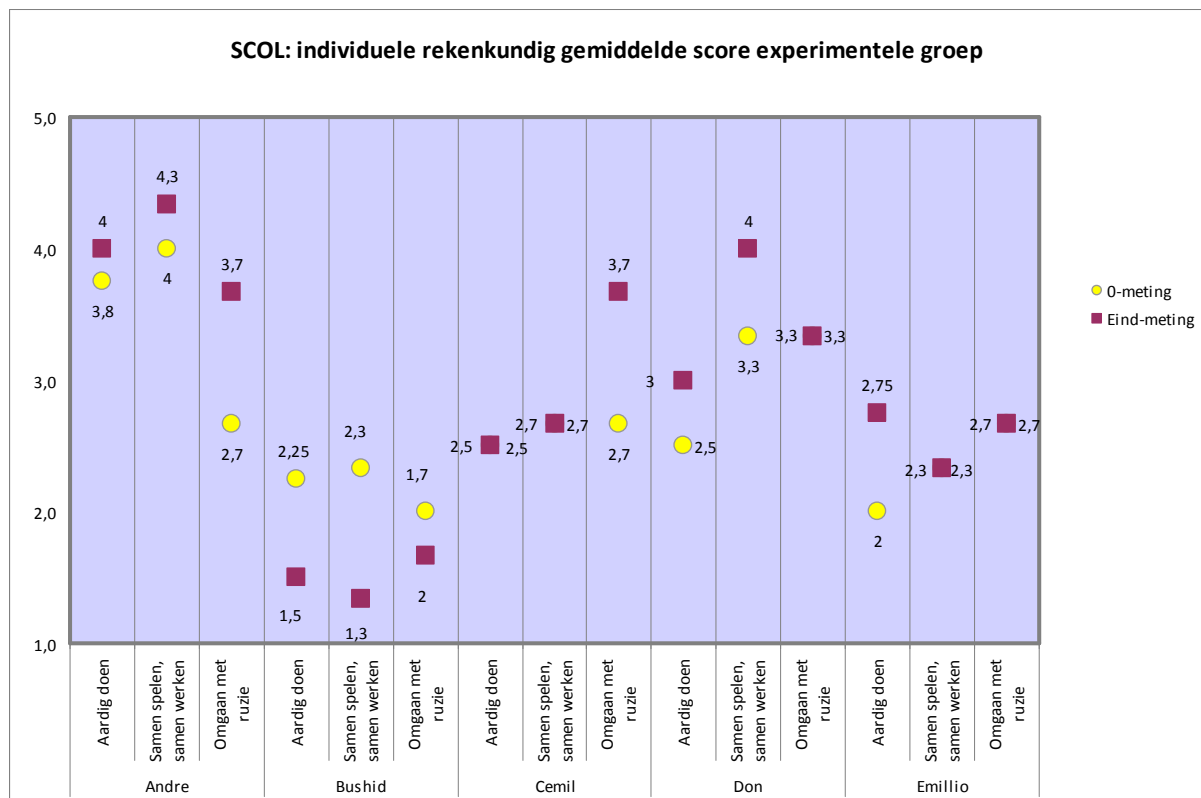
Twee oude vrienden komen elkaar tegen en schudden elkaar de hand.	De buurman laat zijn hond in jullie tuin poepen.	Je ziet iemand eenzaam om een bankje zitten. Zeg/ doe iets aardigs tegen je medespeler.	Twee kinderen spelen in de speeltuin. Daar komt een grote hond aan. Een kind is bang.
Jullie hebben ruzie. Speel een korte scène dat jullie het weer goed maken.	Jullie spelen samen een spelletje. Allebei willen jullie winnen. De winnaar klopt de medespeler vriendschappelijk op de schouder.	Je medespeler is verdrietig want zijn poes is dood. Probeer hem te troosten.	Jij wilt gaan voetballen met je vriend. Je belt hem op, maar hij zegt dat hij ziek is. Wat doe je?
Jullie doen samen mee aan een optreden voor popstars en jullie zijn erg zenuwachtig	2 vrienden hebben 1 koekje. Wat nu?	Je vriend wil graag gaan bowlen. Daar heb jij niet zo veel zin in. Je vriend is teleurgesteld. Hoe ga je daar mee om?	Je laat je vriend winnen met een spelletje.
Je vriend wil het zakje snoep niet delen? Hoe reageer je aardig?	Jullie zijn in de speeltuin en een van jullie valt hard uit een boom. Wat doe je?	Je doen samen een spelletje en jullie hebben het samen erg gezellig.	Tijdens het rennen stoot je iemand omver. Wat doe je?

Bijlage 8 Kwantitatieve gegevens SCOL

Kwantitatieve gegevens SCOL	Groepen									
	A: Experimentele groep					B: Controlegroep				
Gefingeerde naam	Andre	Bushid	Cemil	Don	Emilio	Frank	Gerard	Hans	Ilja	Joop
Soorten Vaardigheden Nulmeting										
Aardig doen										
Biedt excuses aan als hij iets onaardigs heeft gedaan tegen een ander	4	3	2	2	2	3	4	4	2	2
Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander	3	2	2	3	2	3	4	4	3	3
Helpt een ander	4	2	3	3	2	2	3	4	3	3
Zegt iets aardigs tegen een ander	4	2	3	2	2	3	3	4	3	2
Samen spelen, samen werken										
Houdt zich aan een afspraak	4	3	3	3	3	4	3	4	3	3
Draagt ideeën aan bij een gezamenlijke activiteit	4	2	2	4	2	2	3	3	2	2
Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit	4	2	3	3	2	2	3	3	2	3
Omgaan met ruzie										
Luistert bij een ruzie naar de ander	4	2	2	3	3	3	3	4	3	2
Verzint een oplossing bij een ruzie	3	2	2	3	2	2	3	3	2	2
Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt	1	2	4	4	3	3	3	4	3	4
Soorten Vaardigheden Eindmeting										
Aardig doen										
Biedt excuses aan als hij iets onaardigs heeft gedaan tegen een ander	4	2	3	3	3	4	3	5	2	2
Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander	4	2	3	3	3	3	2	4	3	3
Helpt een ander	4	1	2	4	2	2	2	4	4	3
Zegt iets aardigs tegen een ander	4	1	2	2	3	3	2	3	3	3
Samen spelen, samen werken										
Houdt zich aan een afspraak	4	2	2	4	3	4	3	4	2	3
Draagt ideeën aan bij een gezamenlijke activiteit	5	1	3	4	2	2	2	3	3	2
Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit	4	1	3	4	2	2	2	3	3	3
Omgaan met ruzie										
Luistert bij een ruzie naar de ander	4	2	4	3	3	4	3	4	4	3
Verzint een oplossing bij een ruzie	4	1	3	3	2	2	3	3	4	2
Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt	3	2	4	4	3	3	2	3	4	3

Legenda	
nulmeting	
waarde is gestegen	
waarde is gedaald	
waarde is hetzelfde gebleven	

De individuele score van de drie categorieën is als volgt:

De groepsscores van de drie categorieën is:

	Rekenkundig gemiddelde					
	A: Experimentele groep		B: Controlegroep		Groep A	Groep B
	nulmeting	Eindmeting	nulmeting	Eindmeting	% verandering	% verandering
Aardig doen	2,6	2,8	3,1	3	6%	-3%
Biedt excuses aan als hij iets onaardigs heeft gedaan tegen een ander	2,6	3	3	3,2	15%	7%
Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander	2,4	3	3,4	3	25%	-12%
Helpt een ander	2,8	2,6	3	3	-7%	0%
Zegt iets aardigs tegen een ander	2,6	2,4	3	2,8	-8%	-7%
Samen spelen, samen werken	2,9	2,9	2,8	2,7	0%	-2%
Houdt zich aan een afspraak	3,2	3	3,4	3,2	-6%	-6%
Draagt ideeën aan bij een gezamenlijke activiteit	2,8	3	2,4	2,4	7%	0%
Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit	2,8	2,8	2,6	2,6	0%	0%
Omgaan met ruzie	2,7	3,0	2,9	3,1	13%	7%
Luistert bij een ruzie naar de ander	2,8	3,2	3	3,6	14%	20%
Verzint een oplossing bij een ruzie	2,4	2,6	2,4	2,8	8%	17%
Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt	2,8	3,2	3,4	3	14%	-12%
Totaal	2,73	2,90	2,93	2,93	6%	0%

Bijlage 9 Kwalitatieve gegevens SCOL**1. Andre**

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	Zolang het in zijn beleving terecht is
1.2 Houdt rekening met de ander	-	Denkt aan anderen maar is niet altijd zichtbaar
1.3 Helpt een ander	Soms wat onhandig, maar hij bedoelt het goed.	Wanneer het kan helpt hij de ander
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	Via complimenten op papier (complimentendoosje)	Geeft steeds vaker complimentjes
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	Hij probeert het wel, lukt alleen niet altijd	Heeft een hoog rechtvaardigheidsgevoel
2.2 Draagt ideeën aan	Hij is erg betrokken bij de groep	Denkt graag mee
2.3. Overlegt	Dit pakt niet altijd goed uit	Probeert wel zijn ideeën naar voren te krijgen
3. Omgaan met ruzie	-	
3.1 Luistert naar een ander	Gaat snel in de aanval	Vindt kritiek wel lastig
3.2 Verzint een oplossing	-	Denkt goed mee
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	Gaat snel in de aanval	Kan zich al beter in de ander verplaatsen

2. Bushid

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	Alleen onder druk van leerkracht	Onder druk van leerkracht, maar of hij het meent?
1.2 Houdt rekening met de ander	Weet niet of hij het expres doet	
1.3 Helpt een ander	-	
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	Niet in het bijzijn van leerkracht
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	
2.2 Draagt ideeën aan	-	
2.3. Overlegt	-	
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	Alleen onder druk van leerkracht	Het dringt niet altijd door en hij trekt zich er niets van aan
3.2 Verzint een oplossing	-	
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	Hij hoort niet / wil niet horen wat er gezegd wordt

3. Cemil

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	Overtreedt nog steeds spelregels.
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-
3.2 Verzint een oplossing	-	-
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	Kan zich niet altijd beheersen. duwt en trekt bv

4. Don

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	-
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-
3.2 Verzint een oplossing	-	-
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	-

5. Emilio

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	-
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-

3.2 Verzint een oplossing	-	-
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	-

6. Frank

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	-
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-
3.2 Verzint een oplossing	-	-
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	-

7. Gerard

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	Niet uit zichzelf
1.2 Houdt rekening met de ander	-	Hij doet eerst iets, dan pas denkt hij na
1.3 Helpt een ander	-	Niet in bijzijn van leerkracht
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	Laatste tijd gaat dit slechter
2.2 Draagt ideeën aan	-	Zelden zijn deze ideeën serieus
2.3. Overlegt	-	
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	Lijkt het niet interessant te vinden
3.2 Verzint een oplossing	-	Niet echt een goede oplossing
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	Verplaatst zich zelden in de ander

8. Hans

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	Soms aan de late kant
1.3 Helpt een ander	Op een onhandige manier	Bij het samenwerken
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	Via complimenten op papier (complimentendoosje)	Alleen op papier
2. Samenspelen en samenwerken		

2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	Als vrienden zich niet aan de afspraak houden, volgt hij
2.2 Draagt ideeën aan	-	Hij doet vaak wat anderen willen
2.3. Overlegt	-	Hij doet vaak wat anderen willen
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	Het dringt niet altijd door
3.2 Verzint een oplossing	-	Vaak erg voor de hand liggend
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	Het dringt niet altijd door

9. Ilja

SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	-
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-
3.2 Verzint een oplossing	-	-
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	-

10. Joop

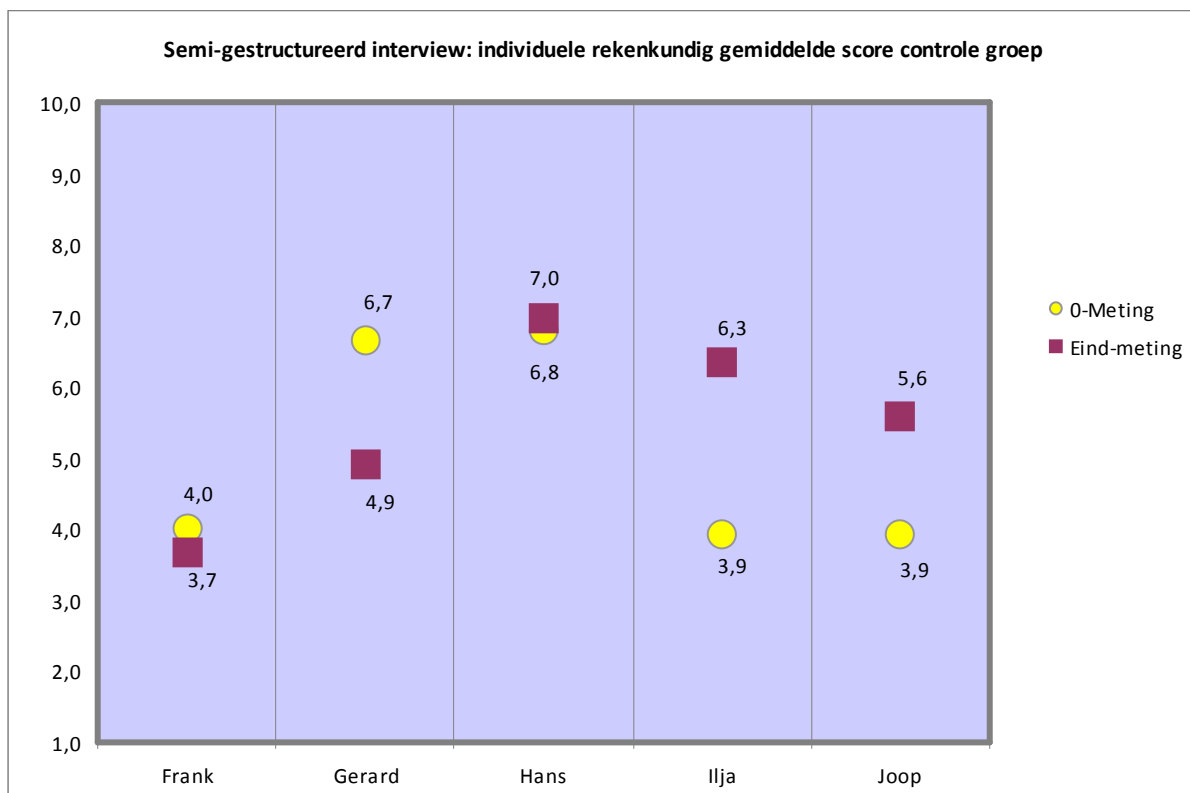
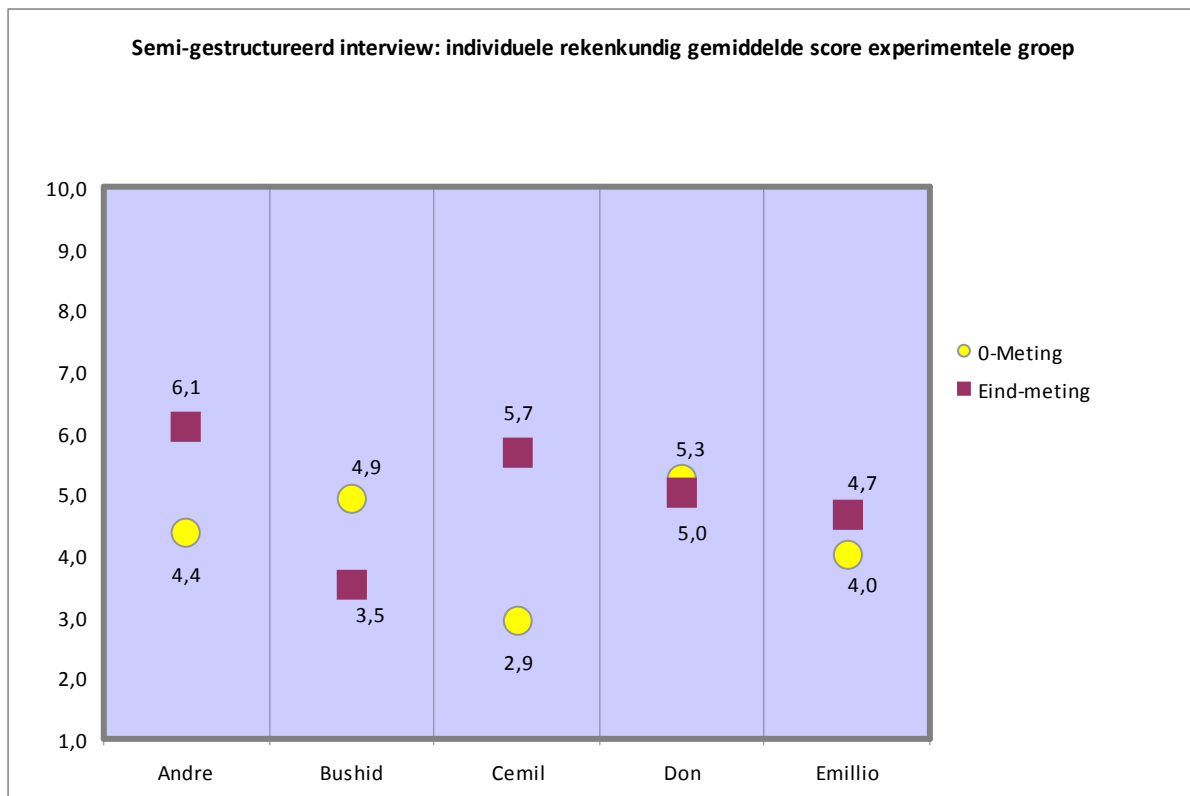
SCOL Vaardigheden	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
1. Aardig doen		
1.1 Biedt excuses aan	-	-
1.2 Houdt rekening met de ander	-	-
1.3 Helpt een ander	-	-
1.4 Zegt iets aardigs tegen een ander	-	-
2. Samenspelen en samenwerken		
2.1 Houdt zich aan de afspraak	-	-
2.2 Draagt ideeën aan	-	-
2.3. Overlegt	-	-
3. Omgaan met ruzie		
3.1 Luistert naar een ander	-	-
3.2 Verzint een oplossing	-	Is dan boos en sluit zich af voor de ander
3.3 Gaat in op wat de ander zegt	-	-

Bijlage 10 Kwantitatieve gegevens semi-gestructureerd interview

	Groepen									
Semi-gestructureerd interview	A: Experimentele groep					B: Controlegroep				
Gefingeerde naam	Andre	Bushid	Cemil	Don	Emilio	Frank	Gerard	Hans	Ilja	Joop
<i>Soorten Vaardigheden Nulmeting</i>										
1. Het kind is zelfverzekerd in omgang met andere kinderen	4,5	4	4,5	7	4	2	6	7	4	5
2. Het kind voelt zich veilig in de groep	4,5	4	5	6	6	6	7	7	5	5
3. Het kind reageert rustig op opmerkingen van een ander kind.	4	5	2	3	3	5	7	6	4	4
4. Het kind reageert rustig op onvoorspelbare situaties met andere kinderen.	4	7	2	3	3	3	7	6	3	4
5. Het kind is toegeeflijk en geduldig in de omgang met andere kinderen	4	5	3	6	3	4	7	7	4	5
6. Het kind heeft sociaal begrip voor andere kinderen	7	5	3	6	3	3	6	7	5	4
7. Het kind is sociaal vaardig (bedreven) als het gaat om de omgang met andere kinderen	5	6	2	7	4	2	7	8	4	4
8. Het kind heeft vertrouwen in andere kinderen	5	4,5	2	4	5	6	7	7	4	4
9. Het kind gaat goed om met ruzie of meningsverschillen	2	4	3	3	3	3	7	6,5	3	3
10. Het kind is aardig tegen andere kinderen	5	5	3,5	5	4	7	6	6,5	5	3
11. Het kind kan samenwerken met andere kinderen	2,5	4,5	2	6	3	2	6	7	3	2
12. Het kind kan samenspelen met andere kinderen	5	5	3	7	7	5	7	6,5	3	4
<i>Soorten Vaardigheden Eindmeting</i>										
1. Het kind is zelfverzekerd in omgang met andere kinderen	5,5	4	6	4	5	4	4,5	7	6	6
2. Het kind voelt zich veilig in de groep	6	4	8	4	5	6	4,5	7	8	7
3. Het kind reageert rustig op opmerkingen van een ander kind.	5,5	3	7	5	6	4	5	7	6	5
4. Het kind reageert rustig op onvoorspelbare situaties met andere kinderen.	5,5	3	5	6	5	3	5	9	6	5
5. Het kind is toegeeflijk en geduldig in de omgang met andere kinderen	5,5	3	5	6	4	5	5	7	7	5
6. Het kind heeft sociaal begrip voor andere kinderen	5,5	4	6	5	3	3	5	6	7	6
7. Het kind is sociaal vaardig (bedreven) als het gaat om de omgang met andere kinderen	6	3	5	4	3	2	5	6	6	4
8. Het kind heeft vertrouwen in andere kinderen	6,5	4	7	4	6	4	5	6	6	6
9. Het kind gaat goed om met ruzie of meningsverschillen	6,5	3	5	4	3	2	5	7	5	4
10. Het kind is aardig tegen andere kinderen	7,5	3	6	4	3	3	4,5	6,5	7	6
11. Het kind kan samenwerken met andere kinderen	5,5	4	4	8	6	3	5	8	5	6
12. Het kind kan samenspelen met andere kinderen	7,5	4	4	6	7	5	5,5	7	7	7

Legenda:	
nieuwe gegevens	
waarde is gestegen	
waarde is gedaald	
waarde is hetzelfde gebleven	

De individuele score van de twaalf vaardigheden is als volgt:

Bijlage 11 Kwalitatieve gegevens semi-gestructureerd interview

Kind	Nulmeting	Resultaatmeting
Experimentele groep		
1. Andre	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens de pauze. Met de juiste kinderen gaat het wel beter. Heeft veel woedeaanvallen, gaat in de aanval en kan moeilijk de controle loslaten. Ziet wel wanneer anderen hulp nodig hebben.	Meest: tijdens werken, pauze, vrije situaties en als hij afsprekt met andere kinderen. Minst: tijdens de pauze en vrije situaties. Zit beter in zijn vel. Weet in te schatten wie zijn vrienden zijn. Er is sinds de nulmeting geen ruzie geweest. Hij is thuis en op school rustiger geworden.
2. Bushid	Meest en minst: tijdens de pauze, gym, voetballen, vrije situaties en het werken. Is erg gesloten, trekt zich weinig aan van anderen en heeft niet veel geduld. Reageert lijfelijk als hij zich persoonlijk aangesproken voelt.	Meest: tijdens het werken en voetballen. Minst: in de vrije situaties. Is zeer gesloten en heeft weinig vrienden. Het gaat slecht met Bushid in de klas. Dit komt door zijn thuissituatie. Hij wordt nu ook buitengesloten door andere kinderen en probeert leerkracht steeds weer uit.
3. Cemil	Meest: tijdens gym en het werken. Het minst: tijdens pauze en vrije situaties. Hij kan samenspelen, mits de regels goed afgebakend zijn (bijv. bij gym).	Meest: tijdens gym en het werken. Minst: tijdens pauze en vrije situaties. Het gaat goed met Cemil. Vrije situaties blijven lastig. Hij weet zich beter te beheersen, ondanks dat hij uitgedaagd wordt. Hij reageert niet meer zo lijfelijk. Hij heeft veel baat gehad bij de positieve ervaringen.
4. Don	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens de pauze en vrije situaties. Don kan het wel, maar laat het weinig zien. Hij kan er moeilijk mee omgaan als hij gekwetst wordt. Is reactief.	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens vrije situaties en pauze. Hij laat zien dat hij kan samenwerken. Weinig verandering opgemerkt na interventie.
5. Emilio	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens pauze en vrije situaties. Emilio neemt een zelfverzekerde houding aan maar is het niet. Hij is veel betrokken bij gedoeitjes en reageert lichamelijk met gebaren en mimiek op opmerkingen van anderen.	Meest en het minst: tijdens het werken en in vrije situaties. Emilio is positiever veranderd. Hij kijkt opener uit zijn ogen. Al uit hij zich nog niet veel.
Controlegroep		
6. Frank	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens pauze en vrije situaties. Hij laat zich meeslepen door omstandigheden en is verbaal niet vaardig. Is vaak ongeplaatst grappig.	Meest: tijdens de vrije situaties. Minst: tijdens werken. Is vooral met zijn eigen ding bezig en begrijpt niet alles wat er om zich heen gebeurt. Hij kwam steeds na de dramalessen stralend binnen. Lijkt meer zelfvertrouwen te hebben gekregen en heeft veel baat gehad bij de positieve ervaringen.
7. Gerard	Meest: tijdens het werken en pauze. Minst: tijdens de pauze en vrije situaties. Gerard is voor rede	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens de pauze. Het gaat niet goed met Gerard. Hij is impulsiever geworden en

	vatbaar, relativeert en blijft rustig. Kan aardig zijn, maar daagt kinderen ook uit. Door zijn onzekerheid doet hij dingen die storend zijn. Hij denkt dat hij populair is. Dit is niet het geval.	erg onzeker. Dit uit zich door clownesk gedrag.
8. Hans	Meest: tijdens werken en in combinatie met de juiste kinderen. Minst: tijdens pauze en vrije situaties. Hans is erg druk en uit dat door vreemd gedrag. Met de juiste kinderen kan hij het wel. Hij is een meeloper.	Meest: tijdens werken en in combinatie met de juiste kinderen. Minst: tijdens pauze en vrije situaties. Hans zit goed in zijn vel. Heeft nog steeds wel last van zijn meelopergedrag. Was erg enthousiast over de dramalessen.
9. Ilja	Meest: tijdens gym en werken. Minst: tijdens de vrije situaties en pauze. Het gaat redelijk goed, mits er duidelijke regels zijn en in combinatie met de juiste kinderen.	Meest: tijdens het werken. Minst: tijdens de vrije situaties en pauze. Het gaat beter met Ilja. Heeft veel baat gehad bij de positieve ervaringen. Het gaat goed zolang er duidelijkheid en structuur is. Vrije situaties blijven lastig.
10. Joop	Meest: tijdens werken en gym. Minst: tijdens vrije situaties en pauze. Verder geen opmerkingen.	Meest: tijdens werken en gym. Minst: tijdens vrije situaties en pauze. Tijdens de dramalessen een kleine verandering opgemerkt. Was wel heel enthousiast. Gaat goed zolang er duidelijkheid en structuur is. Kan momenteel wel beter samenwerken en vraagt om hulp indien nodig. Moet afkoelen als hij boos is.

Legenda

waarde is gestegen	
waarde is gedaald	
waarde is hetzelfde gebleven	

Bijlage 12 Kwantitatieve gegevens schaalvragen

	Andre	Bushid	Cemil	Don	Emilio
<i>Schaalvragen nulmeting</i>					
1. Ik heb vertrouwen dat het gaat lukken om te leren samen te spelen en werken	8	8	8	8	8
2. Ik ben gemotiveerd om te willen kunnen samen spelen en werken	10	10	9	10	10
3. Hoe denk je vandaag over jezelf op het gebied van samen spelen en werken	6	5	5	6	5
4. Waar sta je over een paar weken op het gebied van samenspelen en werken	7	6	6	7	6
<i>Schaalvragen eindmeting</i>					
1. Ik heb vertrouwen dat het gaat lukken om te leren samen te spelen en werken	8	10	10	7	9
2. Ik ben gemotiveerd om te willen kunnen samen spelen en werken	10	10	10	10	8
3. Hoe denk je vandaag over jezelf op het gebied van samen spelen en werken	9	7	9	7	9
4. Hebben de dramalessen jou geholpen om te leren samenspelen en samenwerken	8	8	10	9	8
5. Heb je nog meer dramalessen nodig om je verder te helpen samen te spelen en werken	9	10	7	7	9

Legenda:

nieuwe gegevens	
waarde is gestegen	
waarde is gedaald	
waarde is hetzelfde gebleven	

Bijlage 13 Kwalitatieve gegevens schaalvragen

1. Andre

Schaalvragen	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
Vertrouwen	-	-
Willen	-	-
Kunnen vandaag	-	Is verder gekomen dan hij al was. Is veel minder boos nu
Kunnen over een paar weken	-	n.v.t.
Heeft drama jou verder geholpen	n.v.t.	Heeft zichzelf aangeleerd om als hij zich boos voelt de "Moonwalk" te doen.
Heb je meer dramalessen nodig	n.v.t.	Heeft zeker nut
Algemene opmerkingen	n.v.t.	Drama is erg leuk. Minder leuk dat er af en toe doorheen werd gepraat. Leerkracht geeft goed les.

2. Bushid

Schaalvragen	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
Vertrouwen	-	Hij wil zijn best ervoor doen
Willen	-	Wil zich graag fijner voelen, zonder problemen
Kunnen vandaag	-	-
Kunnen over een paar weken	-	n.v.t.
Heeft drama jou verder geholpen	n.v.t.	Oefeningen waren leerzaam
Heb je meer dramalessen nodig	n.v.t.	-
Algemene opmerkingen	n.v.t.	Leuke opdrachten en leerkracht gaf fijne lessen

3. Cemil

Schaalvragen	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
Vertrouwen	-	Zijn best doen. Krijgt meer vrienden in de klas en minder ruzie
Willen	-	Heel graag
Kunnen vandaag	-	Goed, blij met positieve ervaring heeft meer vrienden dan eerst.
Kunnen over een paar weken	-	n.v.t.
Heeft drama jou verder geholpen	n.v.t.	Zonder drama haalde hij een 5 op de schaal. Fijn om met een ander groepje samen dingen te doen.
Heb je meer dramalessen nodig	n.v.t.	Eerst heel hard nodig, nu minder maar denkt nog wel bij te kunnen leren
Algemene opmerkingen	n.v.t.	Leorzame en leuke lessen. Jammer dat het af en toe met Bushid botste Leerkracht legde de opdrachten leuk en makkelijk uit.

4. Don

Schaalvragen	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
Vertrouwen	-	-
Willen	-	-
Kunnen vandaag	-	-
Kunnen over een paar weken	-	n.v.t.
Heeft drama jou verder geholpen	n.v.t.	Leuk om samen te spelen
Heb je meer dramalessen nodig	n.v.t.	
Algemene opmerkingen	n.v.t.	Alles was leuk. Leerkracht kan de dingen grappig voordoen.

5. Emilio

Schaalvragen	Nulmeting maart 2010	Resultaatmeting april 2010
Vertrouwen	-	-
Willen	-	Heeft geleerd om hulp te vragen
Kunnen vandaag	-	Ziet dat er al beter gaat.
Kunnen over een paar weken	-	n.v.t.
Heeft drama jou verder geholpen	n.v.t.	Heeft ervaren dat het fijn is om samen leuke dingen te doen.
Heb je meer dramalessen nodig	n.v.t.	Leuk en gemotiveerd
Algemene opmerkingen	n.v.t.	Alles was leuk, vooral de afwisseling. Vertelde dat hij ieder woensdag weer thuis vertelde hoe leuk de les was. Leerkracht kan goed dramaspelen.

Bijlage 14 Kwantitatieve gegevens logboek

Individuele scores logboek per les:

Naam	Andre							Bushid							Cemil						
Week	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Vaardigheden																					
Betrokken	1	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Motivatie plezier	1	1			1	1	1	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Zelfverzekerd in omgang andere kinderen	-1	-1		1	-1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	1	-1		1	1	1	1	1
Vertrouwen in andere kinderen	-1	-1		1		1	1	-1	-1	-1	1	1	1	1	-1		1	1	1	1	1
Voelt zich veilig	-1	1		1		1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1
Reactie op opmerkingen				-1	1		1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1	-1	1	-1	-1	-1	-1	1
Reactie op situaties				-1	1	1	1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1	-1	1	1	-1	-1	-1	1
Toegeeflijk / geduldig				-1	1	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	1	-1	1	1	-1	1	1	1
Sociaal begrip	-1	-1		-1	-1	1	1			1		-1	1	1		1	1	1	1	1	1
Sociaal vaardig	-1						-1						1	1		1	1	1	1	1	1
Omgaan met meningsverschillen				1	1	1	1	-1			-1	1	-1	1	-1				1	-1	1
Aardig tegen andere kinderen	1	1		1	1	1	1	-1		1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1
Samenwerken met andere kinderen					1	1	1						1	1		1		1	1	1	1
Samenspelen met andere kinderen	1	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Initiatief				1	1	1	1	-1		1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Emotie		-1			-1		1	-1	-1	-1		-1	-1	1	1		1	1	1	1	1
Interactie				1	1	1	1			1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Inlevingsvermogen		-1		-1	-1	-1	-1		-1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1
Fysiek	-1	-1		-1	-1	-1	1	-1	1	-1	-1	-1	-1	-1	1	1	1	1	1	-1	1
Alert / aandacht				-1	1	1	1	-1		1	1	-1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1
Houdt zich aan de afspraken		1		-1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

(Deel 1)

Gefingeerde naam	Don							Emilio						
Week	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Vaardigheden														
Betrokken	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	
Motivatie plezier	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	
Zelfverzekerd in omgang andere kinderen	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	
Vertrouwen in andere kinderen	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	
Voelt zich veilig	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	
Reactie op opmerkingen	1	1	1	1	1	1	1	-1		-1	1	1	1	
Reactie op situaties	1	1	1	1	1	1	1	-1		-1	1	1	-1	
Toegeeflijk / geduldig	1	1	1	1	1	1	1	-1		1	1	1		
Sociaal begrip	1	1	1	1	1	1	1		-1	1	1	1	1	
Sociaal vaardig	1	1	1	1	1	1	1					1	1	
Omgaan met meningsverschillen			1	1	1	1	1	-1			1	1		
Aardig tegen andere kinderen	1	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1	
Samenwerken met andere kinderen		1	1	1	1	1	1					1	1	
Samenspelen met andere kinderen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Initiatief	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	
Emotie		1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1		-1	-1	
Interactie	1	1	1	1	1	1	1		-1	1	1	1	1	
Inlevingsvermogen	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	
Fysiek	-1	1	-1	1	1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	
Alert / aandacht	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	
Houdt zich aan de afspraken	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	

(Deel 2)

Legenda:	
vaardigheid is positief waargenomen	1
vaardigheid is negatief waargenomen	-1
geen waarneming	

Individuele scores in procenten:

Scores in procenten per kind Vaardigheden	Andre	Bushid	Cemil	Don	Emilio
1. Betrokken	100%	100%	100%	100%	83%
2. Motivatie/ plezier	100%	100%	100%	100%	67%
3. Zelfverzekerd in omgang ander kinderen	50%	57%	83%	100%	50%
4. Vertrouwen in andere kinderen	60%	57%	83%	100%	50%
5. Voelt zich veilig	80%	71%	86%	100%	50%
6. Reageert rustig op opmerkingen van anderen	67%	14%	43%	100%	60%
7. Reageert rustig op onverwachte situaties	75%	14%	43%	100%	40%
8. Toegeeflijke en geduldig	75%	14%	71%	100%	75%
9. Sociaal begrip	33%	75%	100%	100%	80%
10. Sociaal vaardig	0%	100%	100%	100%	100%
11. Gaat goed om met meningsverschillen / ruzie	100%	40%	50%	100%	67%
12. Is aardig tegen andere kinderen	100%	83%	86%	100%	100%
13. Kan samenwerken met andere kinderen	100%	100%	100%	100%	100%
14. Kan samenspelen met andere kinderen	100%	100%	100%	100%	100%
15. Neemt initiatief	100%	67%	100%	100%	67%
16. Kan omgaan met emoties	33%	17%	100%	100%	0%
17. Er vindt interactie plaats	100%	80%	100%	100%	80%
18. Toont inlevingsvermogen	0%	67%	86%	100%	67%
19. Fysieke aanwezigheid	17%	14%	86%	71%	50%
20. Alert / aandacht	75%	67%	86%	100%	67%
21. Houdt zich aan de afspraken	80%	80%	100%	100%	67%

Berekening gemiddelde groei per les (overzicht van som en aantal waarnemingen):

Som Scores							Aantal waarnemingen							
1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	
														Vaardigheden
5	3	4	5	5	5	4	5	5	4	5	5	5	4	Betrokken
3	2	4	5	5	5	4	5	4	4	5	5	5	4	Motivatatie plezier
-3	-2	0	5	3	5	4	5	4	4	5	5	5	4	Zelfverzekerd in omgang andere kinderen
-3	-2	0	5	4	5	4	5	4	4	5	4	5	4	Vertrouwen in andere kinderen
-3	1	2	5	4	5	4	5	5	4	5	4	5	4	Voelt zich veilig
-2	1	0	-1	3	0	2	4	3	4	5	5	4	4	Reactie op opmerkingen
-2	1	0	-1	3	-1	2	4	3	4	5	5	5	4	Reactie op situaties
-2	1	2	-1	3	2	4	4	3	4	5	5	4	4	Toegeeflijk / geduldig
0	0	4	2	1	5	4	2	4	4	4	5	5	4	Sociaal begrip
0	2	2	2	3	4	2	2	2	2	2	3	4	4	Sociaal vaardig
-3	0	1	2	5	0	4	3	0	1	4	5	4	4	Omgaan met meningsverschillen
0	3	4	5	5	5	4	4	3	4	5	5	5	4	Aardig tegen andere kinderen
0	2	1	2	4	5	4	0	2	1	2	4	5	4	Samenwerken met andere kinderen
5	5	4	5	5	5	4	5	5	4	5	5	5	4	Samenspelen met andere kinderen
0	1	4	5	3	5	4	4	3	4	5	5	5	4	Initiatief
-1	-3	0	2	-1	0	4	3	3	4	2	5	4	4	Emotie
2	1	4	5	3	5	4	2	3	4	5	5	5	4	Interactie
1	-1	4	3	1	3	0	3	5	4	5	5	5	4	Inlevingsvermogen
-3	1	-2	1	1	-1	2	5	5	4	5	5	5	4	Fysiek
0	1	4	1	3	5	4	4	3	4	5	5	5	4	Alert / aandacht
0	3	4	3	5	5	4	4	5	4	5	5	5	4	Houdt zich aan de afspraken

Bijlage 15 Kwalitatieve gegevens logboek

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de individuele observaties tijdens de dramalessen.

Kind	Toevoegingen
1. Andre	Motivatatie en betrokkenheid zijn groot. Houdt zich aan de regels. Pikt instructie op. Is aardig tegen de andere kinderen. Bewegingen zijn wat stijf. Moeilijk om zich een natuurlijke houding aan te meten. Emoties zijn niet altijd makkelijk, vooral boos. Verlegen en verdrietig gaan hem goed af. Aandacht voor de anderen. Houdt zich een beetje afzijdig van de anderen.
2. Bushid	Betrokkenheid in het begin matig. Aan het einde is betrokkenheid en motivatie groot. Pikt instructies op. Staat open om te leren. Luistert. Emoties moeilijk. Blijft het lastig vinden om niet (lijfelijk) te reageren op anderen. Houdt Cemil in de gaten. Kan onrustig zijn, maar heeft laten zien dat hij wel de rust kan vinden. Gerichte opdrachten gaan hem beter af dan open opdrachten. Welwillend, wil heel graag meespelen. Houdt zich over het algemeen aan de regels. Heeft geleerd om mee te spelen met de ander. Humor.
3. Cemil	Dragende kracht van de groep. Erg gemotiveerd en betrokken. Geduldig. Toont duidelijk sociaal inzicht en sociale vaardigheden. Expressie en fantasie. Draagt goede ideeën aan. Behulpzaam. Emoties en vrijere opdrachten gaan hem goed af. Toont begrip voor de ander en is aardig. Vindt het soms lastig om niet in te gaan op opmerkingen van anderen (vooral bij Bushid).
4. Don	Dragende kracht van de groep. Erg gemotiveerd en betrokken. Serieus. Denkt mee. Toont duidelijk sociaal inzicht en sociale vaardigheden. Rustig en aardig tegen anderen. Zijn bewegingen zijn niet soepel. Emoties goed. Humor.
5. Emilio	Was in het begin op de achtergrond. Motivatie en betrokkenheid waren niet duidelijk. Later heel goed zichtbaar. Vindt het moeilijk om zich een houding te geven. Onrustig in het begin. Wil heel graag meespelen. Heeft moeite met emoties en bewegingen zijn stijf. Kan beter spelen met gerichte opdrachten.

Legenda

waarde is gestegen	
waarde is gedaald	
waarde is hetzelfde gebleven	

Bijlage 16 Analyse vaardigheden dramalessen experimentele groep

In welke lessen zijn onderstaande onderdelen/vaardigheden ontwikkeld?

Vaardigheden / onderdelen	Week 1	Week 2	Week 3	Week 4	Week 5	Week 6	Week 7
Betrokken							
Motivatie plezier							
Zelfverzekerd in omgang andere kinderen							
Vertrouwen in andere kinderen							
Voelt zich veilig							
Reactie op opmerkingen							
Reactie op situaties							
Toegeeflijk / geduldig							
Sociaal begrip							
Sociaal vaardig							
Omgaan met meningsverschillen							
Aardig tegen andere kinderen							
Samenwerken met andere kinderen							
Samenspelen met andere kinderen							
Initiatief							
Emotie							
Interactie							
Inlevingsvermogen							
Fysiek							
Alert / aandacht							
Houdt zich aan de afspraken							

Legenda

Vaardigheden onderdelen zijn aan bod gekomen	
Thema van de les	

Thema's

Week 1: Samenwerken / samenspelen
 Week 2: Aardig doen / vrienden maken
 Week 3: Emoties ervaren
 Week 4: Omgaan met meningsverschillen / ruzie
 Week 5: Omgaan met emoties van anderen
 Week 6: Samenwerken / samenspelen
 Week 7: Divers

